

ŽYDŲ BENDRUOMENĖ,
LIETUVIŲ KULTŪRA
IR RUSŲ SPAUDA © *Pavel Lavrinec*

ĮVADAS

Žydų ir lietuvių bendruomenės santykiuose, žydų ir lietuvių kultūrų abipusėje sąveikoje tarpukariu buvo svarbus vienas veiksnys, į kurį paprastai neatsižvelgiama. Mes turime omenyje vadinamąją rusišką periodinę Lietuvos spaudą. Šitaip įvardijama spauda yra sudėtingas ir prieštaringas reiškiny. Jį vertėtų apibūdinti atsižvelgiant į rusų kalba leistų Lietuvos laikraščių ir žurnalų savininkus, finansavimo šaltinius, redakcijų darbuotojus ir bendradarbius, taip pat reikia bent apytiksliai nusakyti leidinių auditoriją bei socialinių grupių interesus, kuriems siekė atstovauti šie leidiniai; programiniai straipsniai ir publikacijų tematika dideliu mastu atskleidžia tautines, kultūrines ir politines šių leidinių pakraipas. Nagrinėjant rusišką Lietuvos spaudą skelbiamų nuostatų, autorių ir bendradarbių etninės kilmės, jų kultūrinio tapatumo bei publikacijų tematikos aspektais, aiškėja, kad ji tik iš dalies buvo skirta rusų auditorijai, leidžiama tik iš dalies rusų kilmės žurnalistų, o dominuojančią tematiką vargu ar būtų galima įvardyti kaip rusiškąją.

Tai, kad rusišką Lietuvos spaudą buvo skirta ne tik palyginti mažai rusų bendruomenei, visai nekeista. Rusai sudarė nedidelę tarpukario Lietuvos gyventojų dalį, be to, dauguma rusų, statistikos duomenimis, gyveno kaimuose, buvo valstiečiai, kuriems reguliariai skaityti periodinę spaudą nebūdinga. Kaip žinoma, pagal visuotinio 1923 metų gyventojų surašymo duomenis, iš 2 029 971 šalies gyventojo rusų buvo 50 460 (2,49 proc.; žydai sudarė 7,6 proc.), iš jų 41 tūkstantis gyveno kaimo vietovėse ir 78 proc. ūkininkavo. Rusų dalis tarp miestiečių taip pat buvo nedidelė (2,5 proc. miestų, 2,6 proc. miestelių gyventojų): Kaune gyveno 3 proc. rusų, Panevėžyje – 3 proc., Šiauliuose – 1,5 proc., tik Ukmergėje daugiau – 5 proc.; rusų miestuose suskaičiuota iš viso 7458 (žydų 97 618), miesteliuose 1623 (žydų 48 087)¹. Šio surašymo duomenimis buvo ne kartą suabejota, pavyzdžiui, Centrinio lenkų rinkimų komiteto vertinimu, kuris grindžiamas balsų pasiskirstymu

¹ Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys = Population de la Lithuanie. Donnees du premier recensement du 17 septembre 1923. Kaunas, 1926, p. 13–41.

per rinkimus į Seimą 1923 ir 1926 metais, rusų iš tiesų buvo mažiau (2,1 proc.), o žydų – daugiau (8,98 proc.)².

Žydai sudarė didelę ir įtakingą tarpukario Lietuvos visuomenės dalį. Iš dalies dėl *Haskalos* (žydų Apšvietos) pasekmių, iš dalies dėl Rusijos valdžios politikos švietimo srityje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje daugelis Lietuvos žydų vartojo rusų kalbą: „žydų inteligentija ir šiaip labiau išprusę žydai galėjo mokytis tik rusų mokyklose. Dalis jų buvo visiškai rusifikuota.“³ Rusų kalba praplėsdavo žydų kilmės gydytojų, teisininkų, žurnalistų, aktorių, verslininkų, prekybininkų karjeros ir veiklos galimybes. Nepriklausomybės laikotarpiu padėtis pradėjo keistis lietuvių kalbos naudai; tai, kad senesnio amžiaus žydai vartojo rusų kalbą, vertinama kaip „istorijos palikimas“⁴. Lietuvių kalbos įsitvirtinimą iliustruoja žydai, kurie mokėsi lietuviškose mokyklose ir žydų švietimo įstaigose lietuvių dėstomąja kalba⁵. Deja, fundamentalių tyrimų apie rusų kalbos funkcionavimą tarpukario Lietuvoje neturime; tik kai kurie, beje, gana svarbūs aspektai aptarti Prano Janausko straipsnyje. Istorikas, be kita ko, pabrėžė: „Neabejotina, kad XX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje–trečiojo pradžioje rusų kalbą mokėjo daugiau Lietuvos žydų veikėjų nei lietuvių.“⁶ Kitas istorikas atkreipė dėmesį į savitą žydų prisirišimą prie rusų kalbos: „Žydų bendruomenėje lietuvių kalbos pozicijos buvo silpnesnės nei rusų ir žydai dėjo pastangas, kad būtų vartojama rusų kalba, išmokta dar Rusijos imperijos laikais.“ To priežastis, be kitų veiksnių, buvo oficialios kalbos aukštas statusas praeityje, Lietuvos valstybės padėties neapibrėžtumas XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje, tapatybės tradicijos ir jų tšos poveikis⁷.

Galima tik apgailestauti, kad neturime rusų kalba leistų Lietuvos laikraščių aprašų bei tyrinėjimų, kuriuose būtų analizuojama jų politinė orientacija, finansavimo šaltiniai, auditorija, tiražai ir platinimas. Darbuose apie tarpukario rusų periodinę spaudą iki šiol daugiausia dėmesio buvo skiriama laikraščių literatūrinei medžiagai, gyvenančių Lietuvoje ir už jos ribų rusų, taip pat ir lietuvių rašytojų bendradarbiavimui su Kauno dienraščiais ir žurnalais⁸. Iš visų Lietuvos

² *Buchowski K.* Retorsijos įkaltai (Lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais) // *Darbai ir dienos*. Kaunas, 2003, nr. 34, p. 50–51.

³ *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos. Vilnius, 2001, p. 159.

⁴ Ten pat, p. 159–160.

⁵ *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida. Vilnius, 2005, p. 115, 146.

⁶ *Janauskas P.* Lietuviškasis lūžis (Kalbų varžybos Kauno savivaldybėje) // *Darbai ir dienos*. Kaunas, 2003, nr. 34, p. 42.

⁷ *Kaubrys S.* Žydai ir valstybinė lietuvių kalba tarpukario Lietuvoje // *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas* / Sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė. Vilnius, 2009, p. 108.

⁸ *Лавринцев П.* Начальный опыт: русская печать и литература 1920-х гг. // *Национальные меньшинства в период становления гражданского общества* / Ред. кол. П. Лавринцев [et al.].

rusų laikraščių daugiausia buvo rašyta apie žinomo rašytojo Arkadijaus Buchovo redaguotą dienraštį *Эхо* (*Echo*). Leonas Gudaitis apibūdino šį leidinį tuometinės lietuvių spaudos kontekste, redaktoriaus ir laikraščio dalyvavimą lietuvių literatūriniame gyvenime, lietuvių literatūros vertimus ir jos populiarinimą *Эхо* puslapiuose, lietuvių literatūrų bendradarbiavimą rusų laikraštyje. Anot L. Gudaičio, *Эхо* sulaukė lietuvių skaitytojų simpatijų ir padarė įtaką lietuvių laikraščių literatūrinėms medžiagoms ir poligrafiniam pavidalui⁹. Vėliau lietuvių literatūrinės spaudos tyrėjas papildė darbą apie *Эхо* ir trumpai apibūdino laikraščius *Вольная Литва* (*Vol'naja Litva*), *День* (*Den'*), *Голос Литвы* (*Golos Litvy*), savaitinį žurnalą *Наша жизнь* (*Naša žizn'*) ir kitomis kalbomis leistus tautinių mažumų leidinius, kurie „padėjo organizuoti ir gyvinti“ kultūrinį Lietuvos gyvenimą XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje¹⁰. Mokslininko dėmesio centre buvo lietuvių literatūros vertimai ir apskritai lietuvių visuomeninio bei kultūrinio gyvenimo atspindys Lietuvos kitakalbiuose leidiniuose. L. Gudaičio pėdomis parašytame Vladislavos Agafonovos straipsnyje apie A. Buchovo veiklą Lietuvoje *Эхо* taip pat pristatomas kaip rusų leidinys, kuriame, be rusų, bendradarbiavo lietuvių rašytojai bei žurnalistai ir vertimais, recenzijomis, straipsniais buvo populiarinama lietuvių literatūra¹¹. Bandymas atskirti Lietuvoje rašytą ir periodinėje spaudoje publikuotą „rusų literatūrą“ nuo „rusakalbės literatūros“, remiantis „rusų-žydu“ literatūros tyrinėjimo patirtimi¹², implikavo skvarbesnį požiūrį į Lietuvos rusišką spaudą, kurią įprasta suprasti kaip rusų spaudą (supaprastinus tarient, rusų leista rusams, todėl tenkino šios mažumos poreikius ir atstovavo jos politiniams interesams) ir kartu kaip Lietuvos spaudą, kurioje šiaip ar taip turėjo atsispindėti šalies gyvenimas bei kultūra. Kristina Sakalavičiūtė straipsnyje, specialiai skirtame tarpukario Lietuvos rusiškos spaudos priskyrimo konkrečiai tautinei grupei klausimui,

Вильнюс, 2003, с. 242–257; *Лавринейц П.* Становление русской литературной жизни в Вильнюсе и Каунасе после Первой мировой войны // Балтийско-русский сборник. *Stanford Slavic Studies* / Ред. Б. Равдин, Л. Флейшман. Stanford, 2004, vol. 27 (1), p. 41–56; *Лавринейц П.* Русская печать и литературная жизнь в межвоенной Литве (1920-е гг.) // На перекрестке культур: русские в Балтийском регионе / *Общ. ред. А. П. Клемешев, Калининград*, 2004, вып. 7: в 2 ч. Ч. 1, с. 134–143.

- ⁹ *Gudaitis L.* Arkadijaus Buchovo dienraštis // *Kultūros barai*. Vilnius, 1983, nr. 12, p. 54–58.
- ¹⁰ *Gudaitis L.* Permainų vėjai. Lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais. Vilnius, 1986, p. 285–303.
- ¹¹ *Агафонова В.* Литовское семилетие Аркадия Бухова // Вильнюс. Vilnius, 1993, nr. 11, p. 174–178; su nedideliais papildymais tas pats: *Агафонова В.* Литовское семилетие Аркадия Бухова // *Бухов А.* Литовское семилетие. Очерки, рассказы, фельетоны. Вильнюс, 2006, с. 5–20.
- ¹² *Лавринейц П.* Русская литература Литвы в 1918–1940 гг.: объем понятия // *Русские в Литве (1918–1940): определение проблемы* / Ред. А. Ковтун. Каунас, 2001, с. 71–77.

įrodė, kad ši spauda daugiausia priklausė žydams ir ji nebūtinai turėjo atstovauti rusų lūkesčiams ir požiūriams¹³.

Po minėtų Lietuvos leidinių rusų kalba tyrimų neturėtų likti abejonių, jog rusakalbiams leidiniams teko svarbus vaidmuo Lietuvos ir kitų šalių visuomenių komunikacijoje. Šie leidiniai, ypač *Эхо*, pirmiausia XX a. trečiajame dešimtmetyje, atliko svarbų vaidmenį formuodami naują pilietinę savimonę. Tačiau nepakankamai tirtas rusiškų laikraščių darbuotojų ir bendradarbių tautinės sudėties, auditorijos ir tematikos „žydiškas“ komponentas. Beje, egzistuoja aiškiai suvokiamas iš periodinių leidinių turinio ryšys tarp savininkų, vadovų, redakcijų tautinės sudėties, laikraščių auditorijos ir šiai auditorijai skirtų publikacijų tematikos.

Kita vertus, Lietuvos žydų istorijai skirtose monografijose paprastai nagrinėjama jidiš ir hebrajų kalbomis leista žydų spauda, rečiau užsimenama apie žydų spaudą lietuvių kalba (*Apžvalga*, laikraščio *Di Jidiše štime* savaitinis priedas *Mūsų garsas*)¹⁴ ir net pabrėžiama, kad „nebuvo leidžiama jokių leidinių rusų kalba“¹⁵, tarpukariu „nebuvo nė vieno rusiško žydų laikraščio“ ir neva neleista žydų knygų rusų kalba¹⁶, o žydų kultūrinės veiklos vaizdas supaprastinamas eliminuojant specifinius „rusų-žydų“ susivienijimus, renginius ir publiką. Šiame straipsnyje mėginsime apibrėžti tuos rusų kalba leistus Lietuvoje laikraščius ir žurnalus kurių bendradarbių nemažą dalį sudarė žydai, o skelbtoje medžiagoje svarbią vietą užėmė tiek žydiška tematika, tiek lietuvių kultūrai skirtos publikacijos. Už nagrinėjamų laikraščių ribų lieka, pavyzdžiui, *Свободное слово* (*Svobodnoe slovo*; žinoimi septyni numeriai 1920 m. gruodžio mėn.): I. Kacenelsono redaguotas ir spausdintas brolių Maušos bei Leizerio Gurvičių spaustuvėje dviejų puslapių dienraštis informavo apie tarptautinę Lietuvos padėtį ryšium su Vilniaus konfliktu, demaskavo „buržuazinių“ ir „baltagvardiečių“ laikraščių melagystę, propagavo darbo žmonių solidarumą ir būtinybę visomis jėgomis remti Sovietų Rusiją kaip vienintelį naujų nepriklausomų valstybių egzistavimo garantą. Kitu pavyzdžiu gali būti nedidelės apimties žurnalas *Наша жизнь*, leistas Demokratinės rusų tautybės Lietuvos piliečių sąjungos 1925 m. Žurnalas pabrėžtinai orientavosi į rusų auditoriją, keldamas tikslą saugoti rusų tautinį tapatumą ir atstovauti rusų interesams, visų pirma ekonominiams, susijusiems su Žemės reformos įstatymo pataisų rengimu.

¹³ Sakalavičiūtė K. Tarpukario Lietuvos periodika: ar rusiška spauda lygu rusų spaudai? // Naujasis Židinys-Aidai. Vilnius, 2008, nr. 8–9, p. 391–398.

¹⁴ Levin D. Trumpa žydų istorija Lietuvoje / Vert. Jonas Morkus. Vilnius, 2000, p. 108–111; Atamukas S. Lietuvos žydų kelias, p. 152.

¹⁵ Ten pat, p. 160.

¹⁶ Truska L. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio, p. 115, 147.

Aptariamų rusiškų leidinių auditoriją sudarė ne tik rusai; iš dalies laikraščių turinys konstravo specifinį skaitytojų grupių modelį. Mes pasistengsime įrodyti, kad tam tikrą šių leidinių skaitytojų dalį sudarė lietuviai ir žydai, ir atsakyti į klausimą, ką skaitytojai iš jų galėjo sužinoti apie lietuvius ir žydus, jų rūpesčius, interesus ir veiklą įvairiose srityse.

„RUSŲ-ŽYDŲ“ SPAUDA

Šio tyrimo medžiagą sudaro tarpukario rusiška spauda, nebūtinai leista rusų ir skirta tik rusams; ji atsirado Kaune 1920 m. ne tuščioje vietoje: jos pirmtakai buvo leisti jau prieš karą, o dalis naujai įsteigtų laikraščių bendradarbių spaudos darbo patirtį igijo tuose prieškariniuose leidiniuose. Tarp pirmųjų periodinių leidinių, pradėtų leisti Kaune ir Vilniuje po režimo liberalizavimo 1905 metais, didelę dalį sudarė laikraščiai rusų kalba, leidžiami ir redaguojami žydų kilmės veikėjų ir bent iš dalies skirti žydams, skaitantiems rusų kalba. Kaip pavyzdį galima nurodyti Vilniaus dienraščius *Северо-Западный голос* (*Severo-Zapadnyj golos*, 1905–1915; redaktorius Michailas Šatas, kaip leidėjai skirtingais laikotarpiais minimi Nikolajus Radinas ir jo žmona, taip pat Solomonas Pozneris) ir *Виленский курьер – Наша копейка* (*Vilenskij kur'er – Naša kopejka*, 1909–1915; redaktoriai ir leidėjai Michailas Šatas ir Nikolajus Radinas) bei Kauno dienraštį *Ковенский телеграф* (*Kovenskij telegraf*), vėliau pervadintą *Северо-Западный телеграф* (*Severo-Zapadnyj telegraf*, 1905–1915; redaktorius ir leidėjas Julijus Bliumentalis).

Po Pirmojo pasaulinio karo tokia pat arba panaši periodika vėl atgimė. K. Sakalavičiūtė pagrįstai teigia, jog po Pirmojo pasaulinio karo Baltijos šalyse „įtakingiausius rusiškus laikraščius ar žurnalus savo rankose tvirtai laikė ne rusai, o žydų kilmės žmonės.“¹⁷ Pavyzdžiui, svarbiausias tarpukario Lietuvos rusiškas dienraštis *Эхо* buvo leidžiamas Kaune nuo 1920 m. spalio 26 d. iki pat 1940 m. ir paprastai yra identifikuojamas kaip rusų laikraštis. Tačiau jis buvo leidžiamas dalyvaujant žydų kilmės spaudos darbuotojams. Nuo 1922 m. jo redaktoriumi ilgam tapo Mordechajus Kaplanas, o laikraščio steigėjas ir jo svarbiausias autorius Arkadijus Buchovas įvardijamas leidėju. Nuo 1927 m. lapkričio, A. Buchovui pasitraukus į SSRS, leidėju tapo patyręs spaudos darbuotojas ir teisininkas Nikolajus Radinas, emigracijoje dirbęs Berlyno leidiniuose; atsakingasis redaktorius buvo J. Bliumentalis. Po N. Radino mirties 1929 m. J. Bliumentalis prisiėmė ir leidėjo pareigas. Nuo pirmų laikraščio gyvavimo mėnesių jame dirbo Izraelis Kobylanskis (1894–1941); jis rengė užsienio politikos apžvalgas, atsakingus interviu su vyriausybės nariais

¹⁷ Sakalavičiūtė K. Tarpukario Lietuvos periodika: ar rusiška spauda lygu rusų spaudai?, p. 394.

ir kitų šalių diplomatijos atstovais, taip pat galbūt I. K. inicialais pasirašytas kino filmų anotacijas¹⁸. 1927 m. jis tapo įtakingo Rygos dienraščio *Сегодня* (*Segodnia*)¹⁹ metranpažu ir literatūriniu bendradarbiu. Beje, šis laikraštis buvo platinamas ir Lietuvoje; jis deramai apibūdinamas kaip „rusų-žydų inteligentijos laikraštis“²⁰, Lietuvos spaudos rinkoje jis buvo laikraščio *Эхо* konkurentas ir daugeliu atžvilgių, savo visuomenine bei politine pozicija ir apipavidalinimu bei pastangomis prisikviesti bendradarbiauti rusų emigracijos žymius rašytojus ir žurnalistus, buvo pavyzdys Kauno laikraščiui. Laikraštį *Сегодня* įsteigė Liepojoje gimęs Jakovas Bramsas ir iš Pskovo gubernijos kilęs Nikolajus Kozyrevas-Berežanskis; jam 1921 m. pasitraukus iš redakcijos, laikraščio vadovu tapo Tauragėje gimęs ir Šiaulių gimnaziją baigęs Maksimas Ganfmanas. Laikraštyje bendradarbiavo Borisas Charitonas, Michailas Cvikas, Michailas Milrudas, Izraelis Teitelabaumas ir kiti; dauguma nuolatinųjų žurnalistų buvo žydų kilmės²¹. Žydų kilmės buvo ir laikraščio Berlyno korespondentas Borisas Orečkinas (1888–1943), kuris bendradarbiavo ir su Lietuvoje ėjusiais periodiniais leidiniais, vėliau (1935 m.) apsigyveno Kaune. Tačiau *Сегодня* skelbėsi esąs latvių ir visų rusakalbių Baltijos gyventojų leidinys. Analogiška redakcijos kolektyvo sudėtis, skelbiama pozicija, siekis atstovauti skirtingų gyventojų sluoksnių nuomonėms bei interesams būdingi ir kitiems periodiniams leidiniams, kurie buvo leidžiami Lietuvoje rusų kalba.

Kauno laikraštyje *Эхо* dirbo teisininkas ir žurnalistas Grigorijus Rutenbergas (arba Giršas Rutenbergas, 1901–po 1941; pasirašinėjo kaip *Гр. Рыгов, Г. Мусеев*), jis parašė nedidelę knygėlę apie Simoną Daukantą, kuri buvo išleista rusų ir lietuvių kalbomis su Mykolo Biržiškos prakalba (1922)²²; Chanonas Kučinskis (*Х. Эммануилов, К. Эммануилов, Эмман. Кучинский, Хэк, Х. Эм-ов*), kuris žurnalisto karjerą pradėjo Bobruisko spaudoje 1919 m., o nuo 1920 m. gyveno Kaune; Rafailas Refesas (*Р. Комаров, Р. Борисов, Рафаил Борисов*), nuo 1911 metų jis dirbo laikraščiuose *Голос Белостока* (*Golos Belostoka*) Balstogėje, vėliau *Наше утро* (*Nаше утро*) Gardine, po karo neilgai dirbo Vilniuje leidinyje *Виленское слово* (*Vilenskoe slovo*), Liucjano Želigovskio kariuomenės įžengimo į Vilnių išvakarėse paliko miestą

¹⁸ *Лавринцев П.* Евгений Шкляр: жизненный путь скитальца. Вильнюс, 2008, с. 48.

¹⁹ *Žл.: Флейшман Л., Абызов Ю., Равдин Б.* Русская печать в Риге: из истории газеты. Сегодня 1930-х годов // На грани эпох. Stanford Slavic Studies, vol. 13 (I). Stanford, 1997, p. 382.

²⁰ *Трубилова Е.* Русские периодические издания в Латвии // Сегодня. Литература русского зарубежья 1920–1940. Москва, 2004, с. 326.

²¹ *Абызов Ю.* Рижская газета *Сегодня* – кто делал, кто в ней печатался и кто ее читал // Русское еврейство в зарубежье. Иерусалим, 1993, т. 2, с. 221–239.

²² *Rutenbergas G.* Simanas Daukantas, lietuvių atgimimo pranašas (su Mykolo Biržiškos prakalba). Kaunas, 1922. Buvo ketinimų išleisti knygėlę taip pat hebrajų ir jidiš kalbomis, žr.: Литературные новости // Эхо. Каунас, 1923, 12 сентября, № 245 (921).

ir apsigyveno Kaune²³. 1920 m. lapkričio mėnesį Kauną po ilgos ir rizikingos kelionės iš Rostovo prie Dono pasiekė poetas ir žurnalistas Eugenijus Škliaras ir pradėjo taip pat bendradarbiauti laikraštyje²⁴. Epizodiškai su laikraščiu bendradarbiavo profesorius Arkadijus Presas, teisininkas, publicistas, kritikas Aleksandras Gidonis, jau minėtasis Solomonas Pozneris, Nora Sachar (Lidarceva) ir kiti. Vėliau laikraštyje pradėjo bendradarbiauti ir Borisas Orečkinas.

Kaune 1921–1922 m. leistas laikraštis *Вольная Литва* pasiskelbė esąs „trijų Lietuvos statytojų“ (gudų, lietuvių, žydų) balsas, vartojantis rusų kalbą kaip „ketvirtą tarptautinę kalbą“, bendrą visai Rytų Europai²⁵. Beje, atsiliepdamas į Leono Puodžiūno straipsnį laikraštyje *Lietuvos balsas* apie nepagarbą valstybinei kalbai, kurią rodo žydai kaip „rusifikacijos palikimas“, *Вольная Литва* aiškiai išdėstė poreikį įteisinti žydų kalbą miestuose ir miesteliuose, kur žydai sudaro nemažą gyventojų dalį: pasak laikraščio, mažumos priverstos vartoti rusų kalbą nesulaukdamos dėmesio savo kalboms²⁶. Laikraštį redagavo baltarusių visuomenės ir politikos veikėjas Jazepas Varonka (arba Juozapas Voronko), ministras be portfelio gudų reikalams Augustino Voldemaro, Mykolo Sleževičiaus ir Ernesto Galvanausko vyriausybėse²⁷. Tarp jo bendradarbių taip pat buvo žydų kilmės žurnalistų, literatų, visuomenės veikėjų (A. Gidonis, O. Finkelšteinas, I. Kocynas, I. Lurje, B. Orečkinas, S. Pozneris, V. Pozneris, S. Rozenbaumas, E. Škliaras, N. Sachar-Lidarceva, S. Šlapoberskis ir kiti). Pasak kai kurių konkuruojančio laikraščio *Эхо* publikacijų, šį leidinį finansavo Kauno žydai verslininkai, o 1922 m. pradžioje Z. Kaganskis, S. Aškelis, S. Gurvičius, I. Gutenmacheras paviešino savo atsakymą remti *Вольная Литва*²⁸. Neilgai Kaune gyvenęs S. Pozneris laikraštyje *Вольная Литва* daugiausia spausdindavo straipsnius tarptautinės padėties, mažumų teisių ir tautinių santykių Lietuvoje bei tautinių mažumų klausimo rusų politinių partijų programose temomis. Žymus visuomenės veikėjas ir žurnalistas rašė specialiai žydų temomis: pavyzdžiui, reportažą apie Kauno žydų bendruomenės susirinkimą ar pasirašytą inicialais žinutę apie Teodoro Herclio mirties metines. Jo sūnus Vladimiras Pozneris teikė laikraščiui ir jo priedui žurnalui *Зеркало* (*Zerkalo*) eiliuotus feljetonus ir

²³ Комаров Р. Воспоминания (Десять лет тому назад) // Наше эхо. Каунас, 1930, № 500, 6 ноября.

²⁴ Лавриненц П. Евгений Шкляр: жизненный путь скитальца, с. 47–48.

²⁵ Воронко И. Вольная Литва // Вольная Литва. Каунас, 1921, 5 июня, № 1.

²⁶ Руссификация // Вольная Литва, 1921, 5 июля, № 25.

²⁷ Banevičius A. 111 Lietuvos valstybės 1918–1940 m. politikos veikėjų: Enciklopedinis žinynas. Vilnius, 1991, p. 158.

²⁸ Письма в редакцию // Эхо, 1922, 2 февраля, № 29; Gutenмахер И. Письмо в редакцию // Эхо, 1922, 4 февраля, № 31.

eilėraščius²⁹. Keletą eilėraščių laikraštyje *Вольная Литва* 1921 m. pabaigoje ir 1922 m. pradžioje išspausdino Nora Sachar (Lidarcėva), kuri netrukus, kaip ir Pozneriai, išvyko per Vokietiją į Prancūziją.

Savaitraštis *Понедельник* (*Ponedel'nik*) ir dienraštis *День*, leisti 1922 m. ir redaguoti teisininko bei publicisto Aleksandro Gidonio, kėlė sau panašų uždavinį atstovauti visiems Lietuvos piliečiams, tačiau, skirtingai nuo J. Varonkos laikraščio, vengė išskirti tikruosius „Lietuvos statytojus“, eliminuojant, pavyzdžiui, lenkus, rusus, vokiečius. Šiuose laikraščiuose dirbo išėjęs iš *Эхо* R. Refesas. Laikraščių publikacijos buvo skirtos tiek bendram Lietuvos, tiek specialiai žydų politiniam ir kultūriniam gyvenimui. Svarbiausios laikraščių temos buvo tautinių mažumų teisės Lietuvoje, oficialus mažumų kalbų vartojimas, žydų autonomijos svarstymas Seime.

Nuo 1926 m. rugsėjo iki metų pabaigos Kaune bandyta leisti vietinį Rygos laikraščio *Сегодня* priedą *Голос Литвы*. Laikraštis ėmėsi tarnauti Lietuvos valstybingumui ir visai Lietuvos visuomenei. Vienas aktyviausių laikraščio autorių Borisas Dauguvietis skelbė Kazio Binkio eilėraščių knygos *100 pavasarių*, Petro Vaičiūno pjesės *Patriotai* ir kitų lietuvių autorių kūrinių recenzijas, atsiliepimus apie tapytojų Jono Mackevičiaus ir Kazio Šimonio parodą. Kita vertus, laikraštis publikavo pastabas, pavyzdžiui, apie žydų dailininkų parodas; tarp jo autorių buvo I. Etingeris, G. Rozenbliumas, I. Kobylanskis.

Lietuvoje buvo platinamas žurnalas *Балтийский альманах* (*Baltijskij al'manach*), kurį žydų kilmės Kauno verslininko A. Riskino lėšomis 1923 m. pabaigoje Berlyne pradėjo leisti E. Škliras. Po pertraukos žurnalas buvo atnaujintas 1928 m. Kaune. Ekonomikos skyriaus redaktorius buvo Vladimiras Leventonas (pasirašinėdavęs Nazimovo slapyvardžiu); ekonomikos dalyje buvo spausdinamos Nazimovo žinutės, inžinieriaus J. Bergolco ir R. Komarovo (R. Refeso) straipsniai; buvo anonsuojama, kad įsitrauks profesorius Arkadijus Presas. Savo tikslu žurnalas skelbė siekį sujungti „Baltijos šalių menines ir dvasines pajėgas“ (Latvijos, Lietuvos, Estijos, Suomijos) ir spausdino latvių, lietuvių, estų, suomių poezijos ir prozos vertimus, tačiau skyrė dėmesį ir žydų kilmės dailininkų kūrybai. Žurnalo tematika leidžia aptarti *Балтийский альманах* kaip leidinį, kuris fragmentiškai pristatydavo žydų kultūros reiškinius šalia lietuvių kultūros laimėjimų.

Lietuvoje retkartėmis pasirodydavo ir greta *Эхо* buvo leidžiami trumpiau gyvavę laikraščiai *Наше эхо* (*Naše echo*; 1929–1931) bei „kasdienis nepriklausomas mažumų laikraštis“ *Литовский курьер* (*Litovskij kur'er*; 1932–1933; buvo spausdi-

²⁹ Išsamiau žr.: *Лавриненц П. М. В этой лучшей из столиц. К биографии В. Познера (Ковно, 1921) // Славянские чтения IV / Ред. Ф. П. Федоров. Даугавпилс–Рēzekne: 2005, с. 242–250.*

nami taip pat F. Sakalauskienės ir G. Lano spaustuvėje), kurių redaktorius buvo jau minėtas E. Škliaras, o tarp autorių buvo tie patys Ch. Kučinskis, I. Etingeris, R. Refesas. Laikraščiai *Наше эхо* ir *Литовский курьер* nušviesdavo skirtingus žydų bendruomenės gyvenimo aspektus, tuo pat metu skelbdavo straipsnių ir žinučių apie lietuvių istoriją ir kultūros istoriją bei aktualią lietuvių literatūrą, spaudą, teatrą.

Laikraščiai *Литовский вестник* (*Litovskij vestnik*; 1935–1936; vyr. redaktorius J. Bliumentalis) ir *Литовский голос* (*Litovskij golos*; 1933–1935; ats. redaktorius ir leidėjas F. Šėjus, pavaduotojas J. Bliumentalis) savo tematika ir darbuotojų sudėtimi beveik niekuo nesiskyrė nuo *Эхо*, *Наше эхо*, *Литовский курьер*. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje dienraščio *Эхо* puslapiuose susiklostė pakankamai stabili ir darni struktūra, kuri leido pateikti Lietuvos ir užsienio naujienas, Kauno ir Lietuvos įvykių apžvalgas, lietuvių kultūrinio gyvenimo kroniką ir informaciją apie žydų bei kitų visuomenės grupių gyvenimo įvykius, paprastai specialiose skiltyse, pavyzdžiui, „Žydų gyvenimas“, „Pas stačiatikius“, „Iš sentikių gyvenimo“. Šio dienraščio 1936–1940 metų medžiaga neturėtų smarkiai keisti ankstesnio laikotarpio vaizdo. Be to, pasikeitė laikraščio auditorija, išaugo nauja Lietuvos gyventojų karta, mokanti lietuvių kalbą, o nemaža dalis atvykusių į Lietuvą po 1919–1920 m. rusakalbių skaitytojų paliko šalį; todėl šio straipsnio medžiaga apima laikotarpį nuo 1920 ir 1935 metų.

LAIKRAŠČIŲ AUDITORIJA

Vargu ar įmanoma šiandien tiksliai nustatyti dienraščio *Эхо* ir kitų Kauno rusiškų laikraščių auditorijos tautinę sudėtį. Dienraštis *Эхо* skelbėsi kaip „Lietuvos laikraštis rusų kalba“ ir redakcijos programiniuose straipsniuose pabrėžtinai atsiribodavo nuo rusų emigrantų ir „specialiai rusų“ siekių³⁰. *Эхо* stengėsi atrodyti Lietuvos valstybingumo bei „kultūrų savitarpio santykių ir tautų sandraugos šalyje“ idėjų gynėju³¹. Deklaruojamas siekimas atstovauti įvairių tautybių, politinių pažiūrų ir kultūrinių orientacijų visuomenės grupėms, be abejo, turėjo pragmatinį tikslą aprėpti kuo didesnę skaitytojų auditoriją. *Вольная Литва* ir tikrųjų „Lietuvos statytojų“ gretas rusų neįrašė ir ėmėsi tarnauti gudų, lietuvių ir žydų suartėjimui, akivaizdžiai nesiorientuodama į rusų skaitytojus. Kiti rusiški laikraščiai, panašiai kaip *Эхо* deklaruodami siekį atstovauti skirtingų Lietuvos tautinių grupių interesams, negalėjo sau leisti turėti vien rusų auditoriją. Grynai rusų auditorija Lietuvoje būtų pernelyg maža kasdieniam laikraščiui, jei tikėtume oficialia statistika ir spėtume, kad

³⁰ Наши задачи // *Эхо*, 1920, 26 октября, № 1.

³¹ Пять лет // *Эхо*, 1925, 27 октября, № 255 (1634).

laikraščių skaitymas nebuvo labai paplitęs įprotis tarp daugumos gyvenančių kaimie Lietuvoje rusų; negausus rusų tautybės miestiečių sluoksnius sudarė tik viena rusakalbės periodikos skaitytojų dalį.

Dalis laikraščio *Ųxo* skaitytojų galėjo būti lietuviai, laisvai kalbantys rusiškai, nes buvo mokęsi rusų gimnazijose arba aukštosiose mokyklose. Žinoma atvejų, kai grįžę po karo į tėvų ir senelių žemę tremtinių arba išėivių palikuonys nemokėjo lietuvių kalbos arba mokėjo ją labai silpnai, pavyzdžiai, rašytojai Vladas Butleris ir Petras Laurinaitis arba architektas Vladimiras Dubeneckis. Anot L. Gudaičio, laikraštį *Ųxo* skaitė daugelis lietuvių inteligentų ir dienraštis sulaukė lietuvių skaitytojų simpatijų. Žinomo lietuvių literatūrinės spaudos tyrėjo teigimu, laikraščio vadovas ir pagrindinis autorius 1920–1927 m. A. Buchovas savo kūryba prisidėjo įtvirtinant naują feljetono sampratą lietuvių spaudoje ir įkvėpdavo lietuvių autorius. *Ųxo* „medžiagos grupavimu, maketavimu, gyvomis antraštėmis, šriftų žaismu“ darė „pastebimą poveikį modernaus ir savito veido ieškantiems“ lietuvių periodiniams leidiniams, ir net laikraščio poligrafinis pavidalas darė įtaką lietuvių laikraščiams. Daugelis lietuvių inteligentų ne tik skaitė *Ųxo*, laikė jį sektinu pavyzdžiu, bet ir šiam laikraščiui rašė³². Tarp lietuvių autorių, bendradarbiavusių *Ųxo*, pirmiausia minėtinas Liudas Gira – poetas, vertėjas, kritikas ir publicistas, įtakingas literatūros bei visuomenės veikėjas; beje, Buchovų ir Girų šeimos „gražiai draugavo“, kaip rašė L. Gudaitis. Be L. Giros, laikraščiui rašė Vytautas Bičiūnas, Pranas Lubickis, Ona Pleirytė-Puidienė, Antanas Valaitis ir kiti lietuvių rašytojai, literatūros, muzikos, teatro kritikai, žurnalistai. Tai, kad *Ųxo* buvo skaitomas lietuvių terpeje, liudija ne tik nuorodos ir poleminiai atsiliepimai tuometėje lietuvių spaudoje, bet ir, pavyzdžiui, Fausto Kiršos 1922 m. kovo 18 d. laiškas Baliui Sruogai: apie Kazio Binkio paskaitą Lietuvos universitete F. Kirša sužinojo iš E. Škliaro ataskaitos apie „aktyvizmo poezijoje“ pristatymą³³.

Gudaitis neabejoja, kad dienraštį *Ųxo* skaitė Lietuvos žydai ir rusiškas laikraštis nuviliojo dalį žydų dienraščio *Di Jidiše štime* (*Žydų balsas*) skaitytojų³⁴. Be to, rusakalbiai žydai buvo labiausiai pastebimi savo aktyvumu savitoje mišrioje rusų ir žydų, iš dalies neseniai grįžusių iš Rusijos lietuvių aplinkoje. Mišri aplinka ir veikiančios šioje aplinkoje kultūros draugijos bei institucijos susiklostė Lietuvos Respublikos laikinojoje sostinėje ir kituose didžiuosiuose miestuose praeito amžiaus

³² Gudaitis L. Arkadijaus Buchovo dienraštis, p. 55–57; Gudaitis L. Permainų vėjai, p. 291–295; žr. taip pat: Агафонова В. Литовское семилетие Аркадия Бухова // Литовское семилетие / Ред. А. Бухов, с. 13–16.

³³ Žekaitė J. S. Šilingo, F. Kiršos, J. Savickio laišakai // Literatūra ir kalba, kn. XIV: Literatūros kryptys. Iš lietuvių literatūros kryptų istorijos / Vyr. red. K. Korsakas. Vilnius, 1977, p. 465.

³⁴ Gudaitis L. Arkadijaus Buchovo dienraštis, p. 54.

trečiajame dešimtmetyje. Tinkamai apibūdinti jos veikėjus buvo sunkus uždavinys tarpukario lietuvių laikraščio bendradarbiams, todėl, pavyzdžiui, po estų, latvių ir lietuvių žurnalistų pasitarimo dalyvių nuotrauka F. Kirša, P. Laurinaitis, B. Sruoga pažymėti kaip lietuviai, o G. Rutenbergas – kaip kaunietis, nes lietuviu jo nepavadinsi dėl tautybės, rusu – dėl tautybės ir pilietybės, o žydu – todėl, kad tai lietuvių, o ne žydų valstybės pilietis ir dar dirba rusakalbiame leidinyje (panašiai rygiečiu pavadintas *Сегодня* darbuotojas Aleksandras Gorevas, t. y. Samuelis Kalmanovičius)³⁵. Mūsų dienų istorikai, kaip taikliai pasakė K. Sakalavičiūtė, Benjaminą Sereiskį priskiria prie žydų kilmės šviesuolių, nusipelnusių Lietuvos kultūrai³⁶, tačiau lyg ir nepastebi, kad žymus kalbininkas parengė didelį lietuvių ir rusų kalbų žodyną, o ne lietuvių ir jidiš žydų žodyną, ir „primygtinai reikalavo jį recenzuoti“ rusiškame *Сегодня*³⁷. Atrodo, daugelį tarpukario Lietuvos reiškinių vienareikšmiškai priskirti prie lietuvių, rusų ar žydų kultūrinio gyvenimo įvykių įmanoma tik peržengiant tikrovės ribas. Ar Igorio Severianino „poezo koncertas“ Kaune 1921 m. kovą buvo vien rusų literatūrinio gyvenimo įvykis? Salys Šemerys akcentavo, kad lietuvių publika labiau estetiškai išsilavinusi, nes rusų poeto emigranto pasirodyme daugiausia buvo žydų ir rusų, kuriems „nudėvėti žodžių skarmalai“ tiko, o lietuvių buvo nedaug³⁸. Garsios dainininkės Odos Slobodskajos pirmasis koncertas Kaune 1921 m. birželį (įvykęs Miesto teatre akompanuojant smuikininkui I. Rozenbliumui ir pianistui M. Gurvičiui) sulaukė priekaištų ne dėl to, kad jo programą sudarė išskirtinai Piotro Čaikovskio, Aleksandro Glazunovo ir kitų rusų kompozitorių kūriniai, bet todėl, kad koncerto programos buvo išspausdintos „vien rusų kalba, tuo tarpu kai publikoj matėsi vien lietuviai ir žydai“³⁹.

Эхо redakcijos darbuotojai ir bendradarbiai buvo kaip tik tos mišrios Lietuvos gyventojų grupės atstovai, o pirmoje XX a. trečiojo dešimtmečio pusėje šios visuomenės dalies kultūrinės veiklos atspindžiai užėmė reikšmingą vietą laikraščio puslapiuose. Apibūdinti šią aplinką padeda pačių laikraščių medžiaga. Pavyzdžiui, atrodo charakteringa Rusų dramos draugijos Kaune veikla: nepaisant pavadinimo šios trupės branduolį sudarė žydų kilmės aktoriai; tarp kitų dalyvių, be rusų, būta ir lietuvių. Draugiją sukūrė Kauno scenos veikėjų draugijos „Atgimimas“ („Возрождение“) dalyviai ir 1921 m. vasarą iš Rygos atvykę Petrogrado teatrą buvę aktoriai, tarp kurių – aktorius ir režisierius Anatolijus Trachtenbergas. Ši dramos trupė

³⁵ Antspindžiai, 1921, nr. 2, p. 28.

³⁶ *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio, p. 118.

³⁷ *Sakalavičiūtė K.* Tarpukario Lietuvos periodika: ar rusiška spauda lygu rusų spaudai?, p. 398.

³⁸ *Janulaitis S.* [Šemerys S.]. I. Severianino poezo koncertas // *Karys*. Kaunas, 1921, nr. 15 (99), p. 172 – 173.

³⁹ *Banaitis K. O. A.* Slobodskaitės koncertas // *Sekmoji diena*. Kaunas, 1921, liepos 10, nr. 19.

statė pjeses rusų kalba, spektakliuose dalyvavo Sofija Erdi, kuri vėliau tapo pagrindine Žydų teatro aktore Kaune, lietuvių aktorius ir režisierius Viktoras Dineika, būsimasis Lietuvos valstybinio operos teatro solistas Vladimiras Bastunovas (šiuo sceniniu vardu naudojosi Lietuvos kariuomenės stačiatikių karo kapeliono Joano Korčinskio sūnus). Vaidinimai vyko rusų kalba, tačiau repertuaras buvo bent iš dalies parenkamas atsižvelgiant į numanomus žydų publikos interesus ir jos ypatingą jautrumą žydų temai. Tarp pastatymų buvo, pavyzdžiui, žymi ir populiarūs Osipo Dymovo (tikra pavardė Perelmanas) pjesė apie žydų gyvenimą „Amžinas klajoklis“ («Вечный странник») arba Karlo Guckovo tragedija „Urielis Akosta“ («Уриэль Акоста»). Beje, įsteigto 1924 m. Lietuvos žydų teatro „net ir pjesės žydiška tematika“ buvo vaidinamos rusų kalba; tai paaiškinama tuo, kad „dalis lankytojų dar buvo įpratę vartoti“ šią kalbą⁴⁰.

Analogiškai „rusų-žydų“ renginio iškalbingu pavyzdžiu laikytinas rusų poeto Aleksandro Bloko atminimui skirtas vakaras, įvykęs Miesto teatre 1921 m. spalį. Jame kalbėjo advokatas ir literatas Aleksandras Gidonis, deklamuojo A. Bloko poemą *Dvylika* (Двенадцать), skambėjo pianisto, kompozitoriaus, teatro veikėjo Julijaus Kelbergo muzika, eiles deklamavo minėtoji Sofija Erdi⁴¹. Vladimiro Korolenkos (ypač žinomo kaip nuoseklaus kovotojo su antisemitiniais ekscesais ir savo garsiu vaidmeniu „Beilio byloje“) atminimui skirtame vakare Miesto teatre 1922 m. vasarį ta pati S. Erdi skaitė ištraukas iš rašytojo kūrinių, E. Škliras perskaitė rusų rašytojo atminimui skirtą eilėraštį, Š. Fridmanas – atsiminimus „šnekamąją žydų kalbą“, t. y. jidiš⁴². 1922 m. balandį Meno mylėtojų draugija Kauno restorano „Versalis“ salėje surengė literatūros ir muzikos vakarą „Svečiuose pas aktorių“, kuriame dalyvavo aktoriai, muzikantai, žurnalistai. Už administracinę dalį buvo atsakingas aktorius ir patyręs verslininkas Gabrielius Lanas (jis buvo ir F. Sakalauskienės, G. Lano bei M. Jolko spaustuvės bendrasavininkis⁴³), režisierius statytojas buvo Julijus Kelbergas, „vakaro šeimininkas“ – E. Škliras, o tarp dalyvių – aktoriai S. Erdi ir Dmitrijus Michailovas⁴⁴. D. Michailovas (tikra pavardė Michelsonas) anksčiau dirbo Charkovo ir Tifliso, Kremenčiugo ir Ufos trupėse, o Kaune, vaidindamas rusų ir žydų trupėse, jis dar kaip režisierius statė,

⁴⁰ Levin D. Trumpa žydų istorija Lietuvoje, p. 113.

⁴¹ Б. Вечер памяти А. Блока // Эхо, 1921, 16 октября, № 245 (306).

⁴² Вечер памяти В. Г. Короленко // Эхо, 1922, 1 февраля, № 28.

⁴³ Spaustuvė veikė 1921–1940 m. ir buvo trečia arba ketvirta pagal dydį Kaune; joje buvo spausdinamas laikraštis *Эхо*. Apie 1925 m. nuo kompanijos atsiskyrė M. Jolkas ir įkūrė nuosavą spaustuvę; 1935 m. spaustuvės savininku tapo G. Lanas, žr.: *Užtūpas V. Lietuvos spaustuvės (1522–1997)*. Vilnius, 1998, p. 176, 188–189.

⁴⁴ Жг.: Вечер в зале „Версаль“ // Эхо, 1922, 4 апреля, № 80; А. П-н [А. С. Бухов]. Молодые силы // Эхо, 1922, 5 апреля, № 81.

pavyzdžiui, 1922 m. Kauno žydų teatro mėgėjų ratelio „Unser Vinkel“ spektaklį jidiš kalba pagal Leonido Andrejevo pjesę „Mūsų gyvenimo dienos“ («Дни нашей жизни»)⁴⁵. 1923 m. jis jau buvo Žydų muzikos ir teatro draugijos dramos sekcijos nuolatinis režisierius, vėliau Rygoje tapo Jekaterinos Roščinos-Insarovos trupės aktoriumi. Meno mylėtojų draugijos rengiamuose jo vakaruose ir koncertuose dalyvaudavo žydų kilmės aktoriai, dainininkai, muzikantai Chanonas Šulginas (Chonė Šulginas; tikra pavardė Šulmanas), Leiba Hofmekleris, broliai Stupeliai, Bravinai ir kiti.

Laikinai apsigyvenusiai Lietuvoje rusakalbių inteligentų daliai išvykus toliau į Vakarų Europos šalis, kitai daliai integravus į Lietuvos visuomenę, iš dalies į šios visuomenės lietuvių ir žydų segmentus, ir išaugus naujai Lietuvos lietuvių ir žydų jaunimo kartai, mišri ir iš dalies „rusų-žydų“ bendruomenė nuo trečiojo dešimtmečio pabaigos turėjo mažėti, o ketvirtajame dešimtmetyje ji sudarė palyginti mažesnę visuomenės segmentą. Tačiau *Эхо*, *Наше эхо*, *Литовский курьер*, *Литовский вестник*, *Литовский голос* ir vėliau bent iš dalies buvo šios bendruomenės rupu.

LIETUVIŲ TEMATIKA

Pasiskelbęs „Lietuvos laikraščiu rusų kalba“, *Эхо* informavo apie Lietuvos politinę, ekonominę, kultūrinę gyvenimą. Laikraštis įvairiais būdais populiarino lietuvių kultūrą – publikavo straipsnius apie lietuvių kultūros ir jos istorijos veikėjus, Lietuvos istorijos medžiagą, nušviesdavo tuometinio lietuvių kultūros gyvenimo įvykius. Be išsamių interviu su Lietuvos valstybės veikėjais, užsienio ir vidaus politikos apžvalgų, visuomeninės ir politinės kronikos, laikraštyje *Эхо* buvo spausdinami, pavyzdžiui, sakmių apie Jūratę ir Kastytį⁴⁶, Laumės juostą⁴⁷ atpasakojimai, apybraižos apie lietuvių tautinio atgimimo veikėjus⁴⁸, lietuvių meno⁴⁹ ir mokslo žmones⁵⁰, atsiliepimai apie naujas lietuvių autorių knygas (Antano Bružo⁵¹,

⁴⁵ Спектакли „Кунст-Винкль“ // *Эхо*, 1922, 18 сентября, № 224 (588).

⁴⁶ Л. Литовское народное творчество. Легенды о Балтике // *Эхо*, 1921, 4 января, № 2 (60).

⁴⁷ Л. Пояс богини Лаумы (Литовская народная легенда) // *Эхо*, 1922, 10 апреля, № 81 (139).

⁴⁸ А. К. Епископ Валанчюс // *Эхо*, 1921, 17 февраля, № 38 (96); Р. В-ин. Д-р Ионас Басанавичюс. Биографические сведения // *Эхо*, 1923, 25 ноября, № 319 (995).

⁴⁹ Борич В. К дню десятилетия со дня смерти Н. К. Чурляниса // *Эхо*, 1921, 13 мая, № 109 (167).

⁵⁰ Ректор проф. Винцас Чепинскас (Краткие биографические сведения) // *Эхо*, 1923, 13 июня, № 155 (831).

⁵¹ Новая книга Антона Бружаса // *Эхо*, 1921, 7 марта, № 54 (111).

Fausto Kiršos⁵², Prano Būdvyčio⁵³ ir kitų, apie įžymią antologiją *Vainikai*, kurią sudarė Kazys Binkis⁵⁴), apie literatūros žurnalo *Skaitymai*, kurį redagavo Vincas Krėvė, ir Kazio Puidos redaguojamo žurnalo *Krivulė* naujus numerius, apie kitus lietuvių literatūros ir kultūros žurnalus.

Laikraštis gana išsamiai nušviesdavo Lietuvių meno kūrėjų draugijos, Lietuvos universiteto, Valstybinio teatro veiklą, pažymėdavo įvairius kultūros gyvenimo įvykius. Tarp jų – pirmieji Lietuvių operos spektakliai, pirmas lietuvių kompozitorių kūrinių simfoninis koncertas⁵⁵, Juozapo Albino Herbačiausko, Antano Valaičio, Vydūno viešos paskaitos, susirinkimai ir įvairūs literatūros bei muzikos vakarai. Kronikos, anonsai ar žinutės apie lietuvių autorių leidinius ir kultūros gyvenimo įvykius buvo rašomi neutraliu dalykišku tonu. Tokiu pat tonu nagrinėtos lietuvių dailės parodos, spektakliai ir koncertai. Laikraštis reguliariai informuodavo apie Valstybinio teatro pastatymus bei pulkininko ir režisieriaus Vlado Braziulevičiaus spektaklius Karininkų klube, pavyzdžiui, apie Žemaitės komediją „Apsiriko“⁵⁶, E. Rusevičiaus tragikomediją „Lapkus“⁵⁷, Mykolo Baluckio „Aukso dievaičiai“⁵⁸, taip pat Antono Čechovo vodevilį „Meška“⁵⁹. Laikraštyje buvo spausdinamos lietuvių dailininkų parodų (kuriose, beje, dalyvavo ir žydų kilmės tapytojai Jakovas Mesenbliumas, Maksas Bandas, Morta Titelbachytė ir kiti)⁶⁰, lietuvių architektūros parodų apžvalgos⁶¹. Atsiliepiamas apie vieną iš metinių lietuvių dailės parodų, kurioje buvo eksponuojami ir žydų kilmės dailininkų paveiksai, prasidėjo simptomiška pastaba apie tai, kad tapyba esą vienintelė svetima šovinizmui meno rūšis, jos kalba paprasta, o dailininkų talentas nevaržomas „jokių išorinių apribojimų“⁶². Kartais į parodos ar spektaklio recenziją įsipindavo lietuvių meno pasiekimų motyvas, pažymėdamas lietuvių dailės ir teatro pažangą.

⁵² Aidų aidučiai // *Эхо*, 1921, 16 июня, № 140 (198).

⁵³ Шкляр Е. Пр. Будвитис. Ištrėmimo kelias // *Эхо Литвы*, 1922, июня, № 15, 24 (sovietų įgaliotosios ambasados reikalavimu laikraščio *Эхо* leidyba buvo nutraukta, bet po dviejų dienų pertraukos 1922 m. nuo birželio 7 iki rugpjūčio 18 laikraštis pasirodydavo pakeistu pavadinimu *Эхо Литвы*, vėliau buvo grąžintas ankstesnis pavadinimas).

⁵⁴ Сборник литовских поэтов // *Эхо*, 1921, 31 декабря, № 305 (364).

⁵⁵ Пресс А. Музыкальная Литва // *Эхо*, 1923, 2 августа, № 204 (880).

⁵⁶ Военный клуб // *Эхо*, 1921, 19 марта, № 64 (122).

⁵⁷ Нович А. Трагикомедия Лапкус // *Эхо*, 1921, 31 марта, № 72 (130).

⁵⁸ В военном клубе // *Эхо*, 1922, 21 января, № 19.

⁵⁹ В военном клубе // *Эхо*, 1922, 23 февраля, № 46.

⁶⁰ На выставке литовских художников // *Эхо*, 1921, 15 мая, № 111 (169); Художественная выставка // *Эхо*, 1921, 24 мая, № 119 (177); Шкляр Е. На второй художественной выставке // *Эхо*, 1923, 22 февраля, № 49 (725); Pedrolino. С художественной выставки // *Эхо*, 1923, 13 мая, № 125 (801).

⁶¹ Шкляр Е. На выставке литовского зодчества // *Эхо*, 1921, 16 декабря, № 291 (350).

⁶² Шкляр Е. На художественной выставке (Впечатления) // *Эхо*, 1921, 16 мая, № 112 (170).

Ypatingos žinutės sulaukė pirmo pokariu kuklaus monumento, skirto lietuvių literatūros veikėjui Stanislovui Dagiliui, iškilmingas atidengimas Biržuose (monumento autorė Nina Gronskienė, Lietuvos universiteto profesoriaus Pavelo Gronskio žmona ir poeto Nikolajaus Gronskio motina)⁶³. Tokiu pat svarbiu įvykiu tapo Jonui Basanavičiui skirto paminklo atidengimas Karo muziejaus sodelyje (skulptorius Juozas Zikaras, architektas Vladimiras Dubeneckis)⁶⁴.

Lietuviškų sakmių ir padavimų atpasakojimais, lietuvių tautinio atgimimo ir veikėjų biografijomis, straipsniais apie Kauno ir Lietuvos praeitį⁶⁵ siekta supažindinti skaitytojus su Lietuvos kultūra ir jos istorija, atkreipti dėmesį į liaudies fantazijos įmantrumą ir padavimų poetiškumą, priartinti svetimą praeitį konstruojant naują bendrą istorinį tapatumą. Korespondencijoje iš Papilės S. Daukanto mirties metinių proga pakiliu tonu rašyta, kad „šis nenuilstantis lietuvis“ gyveno sunkiais represijų ir rusifikavimo laikais, kovojo ir mirė „savo poste“; mūsų dienomis, kai išsipildė S. Daukanto svajonės ir siekiai, jis turi būti pavyzdžiu Lietuvos piliečiams⁶⁶. Šiauliai buvo aprašomi kaip vos ne vienintelis kovos prieš rusifikaciją centras, kur buvo galima išgirsti lietuvių kalbą gatvėje ir bendrauti lietuviškai paroduotuvėse⁶⁷. Publikacijose su panašiais retrospektyvos komponentais atgimusios Lietuvos dabartis vaizduojama kaip lietuvių svajonių išsipildymas ir teisingumo triumfas.

Laikraštyje taip pat buvo spausdinama medžiaga, skirta iškilų lietuvių dailininkų, poetų ir rašytojų jubiliejams, pavyzdžiui, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio mirties dešimtosioms metinėms 1921 m.⁶⁸, Maironio 60-mečiui 1922 m.⁶⁹ ir Ksavero Sakalausko-Vanagėlio – 1923 m.⁷⁰ Nurodytame Vladimiro Boričiaus

⁶³ Открытие памятника в Биржах // Эхо, 1923, 19 августа, № 221 (897). Šis įvykis buvo vienas naujo kultūros kanono įtvirtinimo aktų, todėl neatsitiktinai iškilinėse dalyvavo švietimo ministras Leonas Bistras, vidaus reikalų ministras Karolis Žalkauskas, finansų ministras Vytautas Petrulis, Seimo vicepirmininkas Justinas Staugaitis, Seimo narys kapitonas Ladas Natkevičius, emisijos banko direktorius Pijus Grajauskas, buvęs ministras Jonas Dobkevičius, profesorius Jonas Yčas, Martynas Yčas, Antanas Smetona, Jonas Šliūpas, Kipras Petrauskas, Juozas Tumas-Vaižgantas ir kiti svarbūs asmenys.

⁶⁴ На открытии памятника д-ру Басанавичюсу // Эхо, 1923, 25 ноября, № 319 (995).

⁶⁵ Л. Из ковенской старины // Эхо, 1921, 1 января, № 1 (59); Ланский. Памятники старины в Ковне. Замок королевы Боны // Эхо, 1921, 22 февраля, № 42 (100); Поланген (Из записок любителя старины) // Эхо, 1921, 6 мая, № 103 (161); К. Б. Из прошлого Литвы. Девяносто лет тому назад // Эхо, 1921, 15 июня, № 139 (197), 17 июня, № 141 (199), ir pap.

⁶⁶ Рутенберг Г. Исторический день в Попелянах // Эхо, 1920, 2 декабря, № 33.

⁶⁷ Рутенберг Г. По краю. Столица Жмуди // Эхо, № 2 (60), 4 января.

⁶⁸ Бориц В. К дню десятилетия со дня смерти Н. К. Чурляниса // Эхо, 1921, 13 мая, № 109 (167); laikraštis išspausdino anonso ir atsiliepimų apie M. K. Čiurlionio mirties metinėms skirtas paskaitas ir parodą Lietuvių meno kūrėjų draugijos galerijoje.

⁶⁹ Юбилей поэта Майрониса // Эхо, 1922, 25 октября, № 256 (620).

⁷⁰ Юбилей // Эхо, 1923, 12 июля, № 183 (859).

straipsnyje M. K. Čiurlionis buvo įvertintas kaip „genialus lietuvių dailininkas, užėmęs išskirtinę vietą pasaulio dailėje“, o jo kūryba kaip „susieta su lietuvių tautos liaudies genijaus pirmapradėmis jėgomis“. Maironiui, kaip „didžiajam tautiniam rašytojui ir istorikui“, tautinio atgimimo „pranašui“, „ugningam dainiui-patriotui“ ir „nuostabiam lyrikui“, buvo skirtas didelis straipsnis⁷¹. Dramaturgas Pijus Mičiulis nebuvo labai svarbi figūra lietuvių kultūroje, tačiau laikraštis *Эхо* nusprendė išspausdinti nekrologą šiam spaudos darbuotojui ir visuomenės veikėjui, kuris išsiųstas iš Vilniaus pradėjo dirbti *Lietuvos žinių* redakcijoje⁷². Šis nekrologas ir kasdienės kronikos žinutės, registruojančios be didelės atrankos tikrai svarbius lietuvių kultūrinio gyvenimo faktus šalia neturinčių išliekamosios reikšmės, rodo, kad laikraštis buvo įsitraukęs į Lietuvos gyvenimą.

Retkartėmis laikraštyje pasirodydavo patriotinių E. Škliaro eilėraščių, skirtų Lietuvai, jos didingai praeičiai, nepriklausomybės gynėjų heroizmui⁷³. Juose buvo formuojamas Lietuvos įvaizdis kaip tėvynės, motinos, gimtosios šalies. Laikraštyje nuo 1922 m. kovo buvo spausdinami Liudo Giros, Fausto Kiršos, Prano Morkaus, Juozo Mikuckio, Kleopo Jurgelionio, Kazio Binkio, Motiejaus Gustaičio, Prano Būdvyčio ir kitų lietuvių poetų eilėraščiai, kuriuos vertė E. Šklaras⁷⁴. Laikraštyje buvo spausdinami ir kitų vertėjų vertimai. Pavyzdžiui, pasirodė Maironio eilėraščio „Miškas ir lietuvis“ vertimas, kurį atliko Antanas Valaitis⁷⁵, alegorinės Vinco Krėvės „Dainos apie Arą“ vertimas, kurį pasirašė K. L.⁷⁶

Nors laikraščio redaktoriai ir leidėjai trečiojo dešimtmečio pabaigoje pasikeitė, jo bendra kryptis ir straipsnių tematika iš esmės nekito. Vėliau, ketvirtajame dešimtmetyje, laikraštis *Эхо* ir toliau pažindino skaitytojus su lietuvių kultūra ir literatūra. Pavyzdžiui, vien 1928 metais, iš dalies Lietuvos valstybės dešimtmečio proga, laikraštyje *Эхо* buvo išspausdinta M. Gudaičio, L. Giros, K. Binkio, P. Vaičiūno, F. Kiršos, Maironio eilėraščių, J. Savickio ir J. Tumo-Vaižganto prozos vertimų, taip pat apybraižų apie L. Giros, P. Vaičiūno, F. Kiršos, R. Striupo, J. A. Herbačiausko, K. Binkio, Vydūno gyvenimą ir kūrybą, F. Kiršos redaguojamo žurnalo *Pradai ir žygiai* recenzija ir pan. Dažniausiai minimi kultūrinio gyvenimo kronikoje lietuvių

⁷¹ Якобинский Е. О Майронисе // Эхо, 1923, 23 августа, № 225 (901).

⁷² Пиус Мичулис (Некролог) // Эхо, 1923, 6 сентября, № 239 (915).

⁷³ Шкляр Е. Литве // Эхо, 1920, 3 декабря, № 34; Шкляр Е. Кладбище у Езерешена // Эхо, 1921, 2 марта, № 49 (107); Шкляр Е. Литве // Эхо, 1922, 16 февраля, № 41; Шкляр Е. Искупление // Эхо, 1922, 12 ноября, № 272 (636); Шкляр Е. Литва // Эхо, 1923, 6 января, № 5 (681), ir kt.

⁷⁴ Plačiau žg.: Лавринец П. Евгений Шкляр: жизненный путь скитальца, с. 114–120; 330–336.

⁷⁵ Из литовских поэтов: Майронис. Лес и литовец. Перев. А. Валайтис // Эхо Литвы, 1922, 30 июля, № 46.

⁷⁶ Креве В. Песнь об Орле. Перев. с литовского К. А. // Эхо, 1923, 23 декабря, № 346 (1022).

kultūros, literatūros, teatro veikėjų vardai, įvykiai, įstaigos iš esmės, nors ir su išimtimis, atitiko tuometinį kai kurių veikėjų, spaudinių, kultūros židinių populiarumą ir svarbą. Verstų kūrinių ir pristatomų prozininkų ir poetų atranka gana adekvačiai atspindėjo tarpukario lietuvių literatūros veikėjų ir reiškinių hierarchiją.

Konkuruojantis su *Эхо* laikraštis *Вольная Литва* taip pat informavo apie politinį ir visuomeninį Lietuvos gyvenimą, publikavo pokalbius su aukštais šalies ir Kauno pareigūnais, Seimo ir Kauno dūmos posėdžių ataskaitas, skelbė lietuvių laikraščių *Laisvė*, *Socialdemokratas*, *Lietuvos balsas*, *Lietuva* apžvalgas, svarbių straipsnių Petro Vileišio ir Antano Smetonos „Vilniaus bylos“ bei Lietuvos teritorijos klausimais, Lenkijos atstovo Tautų Sąjungoje Szymono Askenazio memorandumo komentarų iš *Lietuvos balso* vertimus. Vadovaudamasis savo programa laikraštis siekė atstovauti ir visos valstybės, ir tautinių mažumų, pirmiausia žydų, svarbiems interesams, o kartu populiarino lietuvių kultūrą. Siekdama supažindinti su lietuvių literatūros istorija *Вольная Литва* atkarpomis perspausdino Vilniuje 1921 m. rusų kalba išleistą Mykolo Biržiškos lietuvių literatūros istorijos apybraižą, publikavo N. Šimanskio ir S. Šlapoberskio straipsnius apie šiuolaikinę lietuvių literatūrą, teatrą, „Keturių vėjų“ sąjūdį. Profesoriaus Eduardo Volterio vardas laikraščio skelbimuose figūravo tarp bendradarbių vardų, tačiau bibliografo, archeologo ir tautosakininko bendradarbiavimas dienraštyje, kiek pavyko atsekti, pasireiškė vieninteliu kraštotyrinio pobūdžio straipsneliu apie Teodoro Daugirdo ir Antano Žmuidzinavičiaus akmens amžiaus radinius Kauno apylinkėse⁷⁷. Lietuviškam patriotizmui ugdyti buvo pasiūlyti J. Varonkos ir E. Škliaro patriotiniai eilėraščiai, taip pat lenkų poeto Vladislavo Sirokomlės eilėraščio vertimas⁷⁸; iš Vilniaus laikraščio *Вилenskoe слово* (*Vilenskoe slovo*) buvo perspausdinti Dorofėjaus Bochano išversti lietuvių poetų Maironio ir Mato Grigonio eilėraščiai. Lietuviško laikraščio išpūdį turėjo sudaryti slapyvardžiai *Tas pats*, *Knygininkas*, *Kas* (dienraštyje *Эхо* taip pat galima rasti publikacijų, pasirašytų *Вустаснатс*, *Жмогус* ar *Капитонас Nemo*).

J. Varonkos ir A. Gidonio laikraščiai akivaizdžiai siekė atlikti tą patį Lietuvos laikraščio rusų kalba, atstovaujančio įvairių tautybių ir konfesinių grupių interesams, vaidmenį, kurio anksčiau ėmėsi ir daug sėkmingiau atliko A. Buchovo dienraštis. Neilgas laikraščių *Вольная Литва*, *Понедельник*, *День*, *Голос Литвы* gyvavimo laikas rodo tiek pagundą užimti *Эхо* vietą, tiek nesėkmingą bandymą užkariauti jo auditoriją, pritraukti lietuvių bendradarbius ir gauti valstybės paramą⁷⁹.

⁷⁷ *Вольтер Э. А. Ковенские древности // Вольная Литва, 1921, № 2, 7 июня.*

⁷⁸ *Кондратович (Сырокомля) В. О, Литва... // Вольная Литва, 1921, 8 июня, № 3.*

⁷⁹ Apie paramą laikraščiaiui *Эхо* iš Lietuvos valstybės biudžeto žr.: *Лавриненц П. А. С. Бухов в Литве: 1920–1927 // Studia Rossica XI / Red. W. Skruna, W. Zmarzer. Warszawa, 2000, s. 180–181; Sakalavičiūtė K. Tarpukario Lietuvos periodika: ar rusiška spauda lygu rusų spaudai?, p. 397–398.*

Žurnalo *Балтийский альманах* tikslas, skelbtas nuo pirmojo numerio, buvo vienyti Baltijos šalis ir pažindinti su jų kultūromis. Pirmuose dviejuose numeriuose buvo spausdinami lietuvių literatūros vertimai (Maironio ir Juliaus Janonio eilės, Antano Vienuolio apsakymas, Vinco Krėvės alegorijos). Žurnalo siekį populiarinti lietuvių kultūrą liudija anonsuojamos K. Binkio, A. Vienuolio, F. Kiršos, V. Krėvės, J. Savickio, Balio Sruogos, Juozo Tysliavos kūrinių publikacijos. Tačiau dėl ekonomikos krizės Vokietijoje žurnalo leidyba nutrūko; išėjo tik dar vienas jo numeris 1924 m. pavasarį, bet jau Rygoje. 1928 m. E. Škliaro atnaujintas Lietuvoje leidinys *Балтийский альманах* tęsė lietuvių kultūros populiarinimo tradiciją. Atskiri proginiai numeriai buvo skirti „Vilniaus bylai“, Lietuvos teisininkams, Lietuvos kariuomenei. Žurnalo publikacijos nešykštėjo liaupsių lietuvių literatūros kūrėjams: „genialus stebėtojas, slapčiausių būties pusių tyrinėtojas“ (V. Krėvė), „didžiausias lietuvių rašytojas novelistas“, atkreipęs Georgo Brandeso dėmesį (J. Savickas), „didžiausias Lietuvos poetas“, kieno kūrinius „rūpestingai atneš į ateitį nerėksminga ir griežta istorija“ (V. Mykolaitis-Putinas). Žurnalas *Балтийский альманах* tenkino lietuvių rašytojų natūralius siekius sulaukti savo kūrybos pripažinimo ne tik tarp lietuvių skaitytojų. Žurnale buvo spausdinami lietuvių pasakų, poezijos (K. Binkio, Maironio, P. Vaičiūno, V. Mykolaičio-Putino) ir prozos (J. Biliūno, V. Krėvės, K. Puidos, R. Striupo, A. Venclovos) vertimai, Kipro Petrausko atsiminimų ištraukos. Žurnalui rašė poetas ir vertėjas Adomas Lastas, Martynas Yčas, Justas Paleckis, L. Gira (1928 m. – straipsnis apie M. K. Čiurlionį, 1929 m. – apie kultūrinį Baltijos šalių bendradarbiavimą), Alfonsas Šimėnas (straipsnis apie K. Donelaitį), literatūros kritikas Petras Juodelis (straipsnis apie „Keturių vėjų“ sąjūdį), P. Vaičiūnas, J. A. Herbačiauskas.

Laikraščiuose *Наше эхо* ir *Литовский курьер*, kaip ir jau aptartuose leidiniuose, buvo publikuojami E. Škliaro eilėraščiai lietuviškomis temomis, P. Vaičiūnui, V. Krėvei, L. Girai skirtos eilės, eiliuoti poetų P. Vaičiūno, L. Giros, B. Sruogos, K. Binkio, J. Baltrušaičio portretai, taip pat recenzijos, straipsniai ir žinutės apie lietuvių literatūrą, spaudą, teatrą, straipsniai apie lietuvių istoriją ir lietuvių kultūros istoriją, lietuvių laikraščių apžvalgos. Pažymėtini skelbti šiuose laikraščiuose R. Striupo, J. Biliūno, Beno Rutkausko, Vytauto Bičiūno, Juozo Mikuckio kūriniai, išversti Petro Laurinaičio, Aldonos Gronskaitės, Teodoro Šuravino, Alės Sidabraitės, taip pat L. Giros, V. Bičiūno ir kitų lietuvių literatūrą straipsniai.

ŽYDŲ TEMATIKOS VIETA

Skirdami daug vietos Lietuvos politiniam ir kultūriniam gyvenimui, aptariamai laikraščiai, ypač dienraštis *Эхо*, kartu nuolatos ir nuosekliai informavo apie kultūrinį, visuomeninį ir politinį žydų gyvenimą Lietuvoje ir už jos ribų. Pavyzdžiui, *Эхо* atsiliepė apie rašytojo S. An-skio mirtį 1920 m. lapkritį Varšuvoje, reguliariai spausdino savo korespondento Grigorijaus Viršubskio straipsnius apie žydų padėtį Vokietijoje. Simptomiška tai, kad *Эхо* perspausdino iš Paryžiaus laikraščio *Poslednie novosti* (Последние новости) grafo Armando Alexandero du Chayla liudijimus apie Siono išminčių protokolų netikrumą⁸⁰. Tą patį galima pasakyti apie 1923 m. pradžioje iš žydų savaitraščio *Rassvet* (Рассвет) perspausdintą Vladimiro Žabotinskio laišką, kuriame Žabotinskis buvo pareiškęs nutraukiantis santykius su sionistų organizacija. Kartais laikraštyje buvo spausdinami žydų rašytojų vertimai. Pavyzdžiui, laikraštis *Эхо* išspausdino Icchoko Leibušo Pereco apsakymą „Berniukas“ (iš Berlyne išleistos apsakymų knygos), kurį išvertė žinomas žydų poetas Semionas Frugas⁸¹. *Эхо* publikavo žydų teatro spektaklių, muzikos ir literatūros vakarų, dailės parodų recenzijas. Pavyzdžiui, laikraštyje pasirodė žinučių apie Paryžiuje dar iki karo apsigyvenusio iš Vilniaus kilusio dailininko Benciono Cukermano⁸², tapytojo Mirono Kodkino⁸³ parodas, apie tai, kad 1921 m. vasarį Kaune buvo įsteigtas žydų miniatiūrų teatras, kuriame dalyvavo Burštein, Pekar, Grosberg, Iljinskaja ir kiti, apie populiarios Szymono An-skio pjesės *Dibukas* pastatymus⁸⁴, vienaakčių skečų humoro vakarą jidiš kalba Miesto teatre 1922 m. gegužės 22 d., kurį surengė žydų muzikos ir teatro draugijos „Kunst vinkl“ („Meno kampelis“) dramos sekcija⁸⁵, ir apie pirmą spektaklį, kurį pastatė 1922 m. pabaigoje įkurta žydų dramos trupė „Di švue“⁸⁶, apie Šalom Aleichemo tragikomedijos „Sunku būti žydu“ pastatymą ir kitus pirmos 1923 m. rudenį sujungtos žydų trupės spektaklius⁸⁷, apie Žydų teatro studijos spektaklius⁸⁸, apie balių-karnavalą, surengtą Purimo proga 1922 m.

⁸⁰ Сионские мудрецы // Эхо, 1921, 16 мая, № 112 (170).

⁸¹ Перец И. А. Мальчик // Эхо, 1922, 23 сентября, № 229 (593).

⁸² На выставке худ. Цукермана // Эхо, 1920, 20 ноября, № 23.

⁸³ Шкляр Е. На выставке картин худ. Кодкина // Эхо, 1921, 27 июля, № 175 (234).

⁸⁴ Сьюльфид. Дибук // Эхо, 1921, 3 июля, № 155 (214).

⁸⁵ Шкляр Е. Еврейское театральное о-во // Эхо, 23 мая, 1922, № 120.

⁸⁶ Новый еврейский театр // Эхо, 1922, 7 декабря, № 293 (657); Шкляр Е. Еврейская драма // Эхо, 1922, 16 декабря, № 300 (664).

⁸⁷ Пресс А. Шолом-Алейхем // Эхо, 1923, 28 сентября, № 261 (937); Пресс А. Пропавший муж // Эхо, 1923, 29 сентября, № 262 (938); Пресс А. Клятва женщины // Эхо, 1923, 30 сентября, № 263 (939).

⁸⁸ Е. А. Первый спектакль Еврейской Театральной Студии // Эхо, 1923, 25 апреля, № 109 (785).

kovą⁸⁹, apie gastrolinius aktorės Lidijos Potockajos pasirodymus, žymių žydų kilmės dainininkių Odos Slobodskajos (gimusios Vilniuje) ir Anos Meičik (gimusios Minske) koncertus. Atskirai galima atkreipti dėmesį į žinutę apie žymaus artisto ir teatro veikėjo Naumo Lipovskio vakarą „Idomus žmogus“ Rotušėje 1923 m. vasarį⁹⁰.

Laikraštis *Эхо* taip pat išspausdino atsiliepimą apie Marko Šagalo parodą, įžymus dailininkas buvo apsistojęs Kaune pakeliui į Berlyną. Paroda buvo surengta 1922 m. gegužės 13 ir 14 dienomis Lietuvių meno kūrėjų draugijos patalpose⁹¹. Dideliame E. Škliaro straipsnyje, atsiųstame iš Berlyno, skaitytojai buvo supažindinti su jauno dailininko Makso Bando (Mordechajaus Bando) gyvenimu ir kūryba: kilęs iš Lietuvos, Naumiesčio, jis piešė iškabas ir dėstė žydų gimnazijoje Marijampolėje, kol 1920 m. išvyko mokytis į Berlyną⁹². E. Škliaras susižavėjęs rašė, jog parodoje Niujorke „mūsų tėvynainio“ paveikslai pagarbiai eksponuojami greta Mstislavo Dobužinskio, Konstantino Somovo, Vasilijaus Šuchajevo, Boriso Grigorjevo, Aleksandro Archipenkos ir Leono Baksto drobių, o Anglijoje leidžiamas žydų meno žurnalas *Rimon* išspausdino jo darbų reprodukcijų greta įžymiausių Europos dailininkų Pierre-Auguste Renoiro, Eduardo Manet ir Maxo Liebermano paveikslų reprodukcijų⁹³. M. Bando paveikslai buvo eksponuojami ir lietuvių dailininkų parodose, apie kurias taip pat rašė laikraštis *Эхо*⁹⁴. Buvo spausdinamos žinutės ir straipsniai apie dailininko Jokūbo Mesenbliumo parodas⁹⁵ (tapytojas gimė 1895 m. Vilniuje, mirė 1933 m. Kaune⁹⁶). Pesacho šventės proga 1921 m. laikraštis išspausdino E. Škliaro eilėraštį „Ma nischitano...“ („Iš žydų melodijų“) su epigrafu iš Agados⁹⁷; šventiniame 1925 m. numeryje pasirodė I. L. Pereco ir Šalom Aleichemo apsakymų, Jakovo Kagano, Chaimo Nachmano Bialiko, Icchoko Kacnelsono eilėraščių vertimų (eilėraščių vertėjai Valerijus Briusovas, Jurgis Baltrušaitis, Fiodoras Sologubas).

⁸⁹ Шкляр Е. Бал-маскарад 14 с. марта // Эхо, 1922, 17 марта, № 65.

⁹⁰ А. А. Интересный человек // Эхо, 1923, 15 февраля, № 42 (718); Вечер Н. С. Липовского // Эхо, 1923, 20 февраля, № 47 (723).

⁹¹ Шкляр Е. Выставка картин М. Шагала // Эхо, 1922, 16 мая, № 114.

⁹² Trumpai apie M. Bando vietą Lietuvos dailės istorijoje žr.: XX a. lietuvių dailės istorija, 1900–1940 / Sud. I. Korsakaitė, I. Kostkevičiūtė, J. Mackonis ir kt. Vilnius: 1983, t. 2, p. 116–117.

⁹³ Шкляр Е. О творчестве Макса Банда // Эхо, 1922, 10 декабря, № 295 (659).

⁹⁴ Работы художника Макса Банда на лит. выставке // Эхо, 1923, 17 мая, № 129 (805).

⁹⁵ Выставка // Эхо, 1923, 12 июня, № 154 (830); В. Б. Выставка картин худ. Мессенбляума // Эхо, 1923, 19 июня, № 161 (837); Е. Я. Выставка работ художника И. Мессенбляума // Эхо, 1924, № 260 (1287), 26 сентября.

⁹⁶ Trumpą J. Mesenbliumo kūrybos apibraižą žr.: XX a. lietuvių dailės istorija, 1900–1940, t. 2, p. 140.

⁹⁷ Шкляр Е. Ma nischitano... (Из еврейских мелодий) // Эхо, 1921, 22 апреля, № 91 (149).

Žydų gyvenimą atspindėjo ir retkartėmis įsiplieskianti A. Buchovo polemika su dienraščiu *Di jidiše štime*, kurio leidimą parėmė Žydų reikalų ministerija, todėl jis buvo laikomas vos ne oficialiu žydų laikraščiu ir daug metų buvo vienintelis žydų dienraštis Kaune: dienraščiai *Nais* (*Žinios*, 1921), *Kovner cait* (*Kauno laikas*, 1926), *Kovner tog* (*Kauno diena*, 1926) ėjo trumpą laiką ir tik 1930 m. pradėjo eiti *Folksblat* (*Liaudies laikraštis*), o 1934 m. – *Dos vort* (*Žodis*)⁹⁸. Kartais laikraštyje buvo spausdinamos kitos medžiagos, kuriose buvo aptariamose *Di jidiše štime* publikacijos, susijusios su svarbiausiomis tautinių mažumų problemomis⁹⁹. Žydų visuomeninį ir politinį gyvenimą atspindėjo ir išsamūs reportažai apie Lietuvos žydų žemės savininkų suvažiavimą 1921 m. vasarį, apie Kauno miesto žydų bendruomenės susirinkimus, antrąjį žydų bendruomenių atstovų suvažiavimą (1922), žinutės apie žydų sporto bendruomenės „Makabi“ veiklą. Iškilų Lietuvos žydų gyvenimas ir veikla buvo nušviečiami biografinėmis apybraižomis (pavyzdžiui, apybraižoje apie naują žydų reikalų ministrą be portfelio Bernardą Fridmaną 1923 m. Ernesto Galvanausko vyriausybėje¹⁰⁰), taip pat nekrologuose ir jubiliejams skirtuose straipsniuose ar žinutėse. Pavyzdžiui, 1922 m., kai mirė Kauno žydų ligoninės vyriausiasis gydytojas, Kauno medikų bendruomenės buvęs pirmininkas ir Kauno gydytojų draugijos garbės narys Fiodoras Mejerovičius, nekrologus parašė Eugenijus Škliaras¹⁰¹ ir daktaras Izraelis Kocynas¹⁰². Paties I. Kocyno, Lietuvos gydytojų sąjungos vicepirmininko, ne kartą rašiusio laikraščiui viešus laiškus ir straipsnius apie sanitariją, higieną, ligų profilaktiką, jubiliejaus proga buvo publikuotas straipsnis su jo nuopelnų sąrašu¹⁰³. Jubiliejiniai straipsniai ir nekrologai supažindindavo skaitytojus su iškiliais žydų bendruomenės atstovais ir jų veikla, kartu lakoniškai apibrėždavo žydų gyvenimo sąlygas įvairiais laikotarpiais.

Laikraščio *Вольная Литва* redaktorius savo vedamuosiuose straipsniuose propagavo etninės tolerancijos idėją, pasisakydavo už Lietuvos atvirumą emigran-

⁹⁸ *Levin D.* Trumpa žydų istorija Lietuvoje, p. 108–109; *Atamukas S.* Lietuvos žydų kelias, p. 152.

⁹⁹ *Давидович И., Шустер Я.* Автономия или застенки (Письмо в редакцию) // *Эхо*, 1923, 5 января, № 4 (680).

¹⁰⁰ *Бернард Фридман* // *Эхо*, 1923, 3 марта, № 58 (734); plg.: Интервью с министром по еврейским делам г. Б. Фридманом // *Эхо*, 1923, 7 марта, № 62 (738). Beje, paskirtą vietoj atsisatydinusio iš žydų reikalų ministro pareigų M. Solovejčiko B. Fridmaną boikotavo didžioji žydų bendruomenės dauguma ir po kelių mėnesių žydų reikalų ministerija buvo panaikinta, žr. *Levin D.* Trumpa žydų istorija Lietuvoje, p. 81.

¹⁰¹ *Шкляр Е. А-р Меерович* (Некролог) // *Эхо*, 1922, 17 ноября, № 276 (640).

¹⁰² *Коцын А-р И.* К смерти А-ра Ф. М. Мееровича // *Эхо*, 1922, 23 ноября, № 281 (645); taip pat žr.: *Коцын А-р И.* К открытию надгробного памятника Ф. М. Мееровичу // *Эхо*, 1923, 5 ноября, № 299 (975).

¹⁰³ *В. Г. К юбилею А-ра Коцына* // *Эхо*, 1923, 15 декабря, № 338 (1014).

tams iš Rytų, už „laisvos prieglaudos“ suteikimą pabėgėliams iš Rusijos, nepaisant įsitikinimų ir tautybių skirtumų, už jų apgyvendinimo ir priėmimo į tarnybą palengvinimą, remdamasis senovės Lietuvos „plataus pakantumo ir svetingumo“ pavyzdžiais¹⁰⁴. J. Varonka siūlė skirti daugiau dėmesio ir labiau rūpintis Lietuvos „nebyliais sūnumis“, t. y. atvykusiais iš Rytų „visų genčių ir tautybių tėvynainiais“¹⁰⁵. Svarstant Lietuvos universiteto steigimo projektą, jis reiškė viltį, kad būsimoji aukštoji mokykla bus atvira žydams ir gudams, joje atsiras vietos slavistikai ir judaikai¹⁰⁶. Ko gero, geriausiai laikraščio pozicija išreiškiama patriotiniu E. Škliaro eilėraščiu „Lietuva“ su epigrafu iš Maironio. Šiame eilėraštyje į istorinį bei kultūrinį anturąžą ir tautinį kraštovaizdį („vingiuojantis Nemunas“, „Čiurlionio drobės“, katalikų bažnyčia, „narsūs Gedimino vaikai“) inkrustuotas „karštas tamsiagymės Saros žvilgsnis“¹⁰⁷. Skirtumas tarp Lietuvos tikrovės ir modeliuojamos laikraštyje geidžiamos bendros skirtingų tautybių valstybės vizijos gimdė apgailestavimus dėl tautinių grupių atsiskyrimo, kurio išraiška, be kita ko, buvo verslininkų, gydytojų, įvairių profesinių susivienijimų etniniais principais steigimas. Net straipsnyje apie Kauno muziejų su apgailestavimu pažymėta, kad jis daugiausia lietuviško pobūdžio; kaltais dėl to pavadinti „mūsų tipiški miesto gyventojai“, nieko nepadarę tam, kad ekspozicijoje atsirastų kas nors „iš žydų daiktinės etnologijos“¹⁰⁸. Viename iš straipsnių šia tema S. Pozneris priekaištavo lietuvių visuomenei dėl to, kad ji nieko nedaranti, kad paaiškintų kitataučiams savo idealus ir siekius. Kita vertus, įvairių tautybių suartėjimui jis siūlė nelietuviams leisti laikraščius, žurnalus, knygas, brošiūras, kad supažindintų su savo gyvenimu, istorija, kultūra¹⁰⁹.

Nuo pirmų numerių laikraštis *Вольная Литва* skiltyje „Lietuvos gyvenimas“ informavo apie žydų grįžimą į Lietuvą, jų siekį atstatyti savo židinius ir įsilieti į politinį ir visuomeninį gyvenimą, sunkią žydų pabėgėlių iš Rusijos padėtį ir betvarkę Abelių karantinę¹¹⁰, rašė apie žydų dalyvavimo miesto savivaldybių rinkimuose svarbą, apie Kauno žydų bendruomenės įkūrimą, žydų organizacijų „Tarbut“ ir „Kulturlige“ veiklą ir pan. Su rubrika „Lietuvos gyvenimas“ buvo skelbiami Nafatalio Fridmano nekrologai. Nekrologuose specialiai pabrėžtas žinomo žydų poli-

¹⁰⁴ Воронко И. Так было и так должно быть! // Вольная Литва, 1921, 11 июня, № 6.

¹⁰⁵ И. В. Литовцы без языка // Ten pat, 1921, 16 июня, № 10.

¹⁰⁶ И. В. Vivat Academia! // Ten pat, 1921, 18 июня, № 12.

¹⁰⁷ Шкляр Е. Литва // Ten pat, 1921, 7 июня, № 2.

¹⁰⁸ Свой. Ковенский городской музей // Ten pat, 1921, 15 июня, № 8.

¹⁰⁹ Познер С. На разных половинах // Ten pat, 1921, 17 августа, № 62.

¹¹⁰ И. Э. Еврейская жизнь // Ten pat, 1921, 7 июня, № 2; И. Э. Вопросы еврейской жизни // Ten pat, 1921, 11 июня, № 5; Еврейская жизнь // Ten pat, 1921, 16 июня, № 10.

tinio veikėjo vaidmuo tiek Rusijos Valstybės Dūmoje, tiek Lietuvos Steigiamajame Seime, pabrėžiant, kad jis gynė žydų, „pakankamai dar ir dabar bedalių, nepaisant popierinės lygybės“¹¹¹, interesus. Kartais pasirodydavo atskira rubrika „Žydų gyvenimas“. Apie žydų aukščiausius kursus, Kauno žydų visuomeninių organizacijų veiklą informavo žinutės su rubrika „Vietinis gyvenimas“ arba „Kauno gyvenimas“. Žydų kultūros renginių anonai ir atsiliepimai apie M. Kodkino paveikslų ir skulptūrų parodą, žydų trupės statytas pjeses (S. An-skio „Dibukas“, Sofijos Belajos „Izraelio sūnus“ ir kt.), A. Trachtenbergo ir S. Erdi rusų trupės pjeses iš Amerikos žydų gyvenimo „Potašas“ ir „Perlamutras“, dainininkės A. Meičik žydų ir rusų dainų ir romansų, dainininko Makso Videckio žydų liaudies muzikos koncertus buvo publikuoti su rubrika „Teatras ir muzika“. Atsiliepimuose apie pjeses ir koncertus skaitytojai galėjo rasti naudingų žinių apie S. An-skio kūrybos reikšmę, jo pjesės „Dibukas“ istorinį kontekstą ir prasmę¹¹² ar samprotavimų apie žydų religinę muziką ir pasaulietinės žydų liaudies muzikos raidos kelius¹¹³. Laikraštis spausdino taip pat daktaro Jokūbo Leščinskio skaityto Rotušėje pranešimo apie pogromus Ukrainoje¹¹⁴, Natano Grinblato paskaitos apie žydų darbininkų judėjimo Rusijoje praeitį¹¹⁵ atpasakojimus. Skelbtų laikraštyje grožinių kūrinių dalį sudarė žydų kilmės rašytojų ir žydiškos temos tekstai. Tai buvo, pavyzdžiui, garsaus „rusų-žydų“ rašytojo Semiono Juškevičiaus apsakymas iš žydų gyvenimo (*Вольная Литва* perspausdino ir jo straipsnį apie žydų teatrą Amerikoje), I. L. Pereco apsakymo vertimas iš hebrajų kalbos, rusų poeto Valerijaus Briusovo 1914 m. eilėraštis „Žydų merginoms“. Šiek tiek daugiau buvo perspausdintų likusių Sovietų Rusijoje ar atsidūrusių emigracijoje rusų autorių kūrinių, nesusijusių nei su lietuviška, nei su žydiška tema. Šalia buvo publikuota straipsnių ir apybraižų apie badą, literatūrinį gyvenimą, inteligentijos padėtį Rusijoje. Kartu J. Varonka stengėsi reikšminti gudų klausimą, konstruoti būsimosios Didžiosios Lietuvos su gudų žemėmis vaizdą, telkti visuomenę kovai už lenkų okupuotų gudų, lietuvių, žydų išlaisvinimą. Atskiri Lietuvos gyvenimui skirti *Вольная Литва* puslapiai sudaro žydų laikraščio rusų kalba išpūdį, tačiau jį suardydavo gretimos nesubalansuotos, nesuderintos ir pernelyg įvairios tematikos medžiaga. Tad J. Varonka iš esmės pagrįstai neigdavo

¹¹¹ Финкельштейн О. Умер Н. Фридман...; Рахмилевич С. И. Памяти друга // Вольная Литва, 1921, 28 августа, № 72.

¹¹² С. Ж. Дер Дибук. Эскиз – вместо рецензии // Тен пат, 1921, 16 июля, № 35.

¹¹³ Юрг. Еврейская музыка и концерт композитора и артиста Макса Видецкого // Тен пат, 1921, 9 августа, № 55.

¹¹⁴ С. Ж. Судьба еврейства на Украине. Реферат д-ра Я. Лещинского // Тен пат, 1921, 15 июня, № 8.

¹¹⁵ С. Ж. Ликвидация самостоятельного еврейского рабочего движения в России // Тен пат, 1921, 2 июля, № 23.

neįvardytų leidinių priekaištus, kad *Вольная Литва* esąs žydų laikraštis (analogiškus „kaltinimus“ tekdavo atmesti A. Buchovui ir A. Gidoniui).

Žurnalo *Балтийский альманах* pirmuose dviejuose numeriuose šalia lietuvių literatūros vertimų buvo spausdinama apybraiža apie žydų kilmės žymaus skulptoriaus Niumos Patlažano (Naumo Patladžano, kilusio iš Kišiniovo) biografiją ir kūrybą bei žymaus vokiečių kritiko Makso Osborno straipsnis, kurį vertė kaunietis R. Aškenazis, medžiaga apie jau minėtą dailininką M. Bandą. Rygoje išleistame 1924 m. numeryje taip pat randame, pavyzdžiui, Varšuvoje publikuotos „puikios kritinės apybraižos apie jauną lenką ir žydų poetą“ Antonijų Slonimskį perpasakojimą šalia Konstantino Balmonto straipsnio apie lietuvių liaudies dainas ir žinutės apie iliustruotą lietuvių literatūros ir meno žurnalą *Milda*. Atnaujinto Kaune žurnalo *Балтийский альманах* vienas iš lietuvių prozos vertėjų buvo A. Šulmanis. Lietuvių prozininkų vertimų jis spausdino ir kituose leidiniuose. Su žurnalu epizodiškai bendradarbiavo teisininkas Simonas Beliackinas¹¹⁶, kuris, be žinomų teisės vadovėlių ir darbų¹¹⁷, išleido ir keletą romanų, taip pat apsakymų, apysakų bei dramų rinkinių lietuvių ir rusų kalbomis¹¹⁸.

Leidiniai *Наше эхо* ir *Литовский курьер* nušviesdavo skirtingus žydų bendruomenės gyvenimo aspektus ir skaudžiai reaguodavo į antisemitinius išpuolius, tokiu būdu orientuodamiesi į savo auditorijos poreikius. Laikraštyje *Наше эхо* buvo spausdinami anonsai ir atsiliepimai apie žydų muzikantų gastrolinius koncertus, žydų teatro pastatymus¹¹⁹, apie Vladimiro Žabotinskio ir Marko Razumno paskaitas Kaune, net apie žydų grožio karalienės rinkimus, kuriuos organizavo žydų sporto draugija *Makabi*¹²⁰. R. Refesas, naudodamasis įprastu R. Komarovo

¹¹⁶ Beliackino straipsnis atrodo atsitiktiniu. Žl.: *Беляцкий С. А. Об исторической школе права // Балтийский альманах*, 1928, № 2, c. 20.

¹¹⁷ *Беляцкий С. А. Частное право в основных принципах (курс гражданского права)*. Kaunas, 1928; *Беляцкий С. А. Защита по уголовным делам*. Kaunas, 1931; *Beliackinas S. Baudžiamųjų bylų gynimas*. Kaunas, 1930; *Beliackinas S. Prisiekusieji sprendėjai. Dėl klausymo apie tautos elemento dalyvavimą teisiškai*. Kaunas, 1932.

¹¹⁸ *Beliackinas S. Įnoringieji. Novelės*. Kaunas, 1934; *Beliackinas S. Prie teisėtumo aruodų (Humoreskos. Apysakos)*. Kaunas, 1934; *Beliackinas S. Žmonės ir likimas. Novelės*. Kaunas, 1934; *Beliackinas S. Smukimo keliu: Romanas*. Kaunas, 1935; *Beliackinas S. Lavinskio amžius: Romanas*. Kaunas, 1937; *Beliackinas S. Dramos*. Kaunas, b. d.; *Беляцкий С. Человек и судьба: Новеллы*. Kaunas, 1934; *Беляцкий С. У житницы правосудия (Очерки. Юморески)*. Kaunas, 1935; *Беляцкий С. По полосе крушений: Роман*. Kaunas, 1936; *Беляцкий С. Борис Клин: Роман. Париж, б. д. Už lietuvių kalba išleistų S. Beliackino knygų nuorodas autorius dėkingas J. Šiaučūnaitei-Verbickienei*.

¹¹⁹ *Е. Заблудшая овечка // Наше эхо*, 1930, 5 января, № 249; *М. Д. Песня любви А. Шора в еврейском театре // Тен пат*, 1930, 14 января, № 255; *Х. 200.000 в государственн. театре // Тен пат*, 1930, 15 января, № 256; *И. Э. Тувье дер Милхикер в постановке г. Рубина // Тен пат*, 1930, 30 января, № 269, ir kt.

¹²⁰ *Шкляр Е. Провинция победила!.. (Как у нас избирают королев красоты) // Тен пат*, 1930, 28 января, № 267.

(P. Комаров) slapyvardžiu arba jo santrumpomis P. K-в ar P. K., rašė apie žydų spektaklius¹²¹, žydų studentų korporacijos¹²² ir kitų žydų organizacijų jubiliejus. Specifinį žydiškai rusišką tokių leidinių pobūdį taip pat liudija užsienio medžiagos tematika – ypatingas dėmesys skiriamas žydų gyvenimui kitose šalyse, Erec Israelio kolonizacijai ir įvykiams Palestinoje (laikraščiu *Наше эхо* iš Jeruzalės rašė nuolatinis korespondentas I. Eigeris). Kai kuriose publikacijose įdomiai susipynę lietuviški ir žydiški motyvai. Pavyzdžiui, Mane Kaco korespondencijoje „Lietuvių dailininkai Paryžiuje“ buvo pranešama apie Mstislavo Dobužinskio ir Chaimo Sutino laimėjimus¹²³ (panašų pobūdį galima išvelgti, pavyzdžiui, Neemijos Arbitblato nupieštų J. A. Herbačiausko ir K. Petrausko portretų reprodukcijose atnaujinto žurnalo *Балтийский альманах* 1928 metų pirmajame numeryje).

Laikraščiuose *Наше эхо* ir *Литовский курьер* spausdinamoje E. Škliaro poezijoje ir žurnalistikos medžiagoje aiškiai brėžiamos paralelės tarp Lietuvos valstybės atkūrimo ir Izraelio atgimimo idėjos, tarp lietuvių susitelkimo protėvių žemėje ir Erec Israelio atkūrimo, tarp tos reikšmės, kurią lietuviai teikia Vilniui (be jo tautos egzistavimas atrodė nevisavertis), ir žydai – Jeruzalei. Laikraščio *Литовский курьер* medžiagai būdingi specifiniai akcentai, pavyzdžiui, žurnalisto, advokato ir politiko Mykolo Sleževičiaus penkiasdešimtmečiui skirtame straipsnyje, išspausdintame 1932 m. spalį, ypač pabrėžiamas jo dalyvavimas žydų savigynoje: studijuodamas Odesos universitete, M. Sleževičius 1905 m. įstojo į studentų patrulius, kurie „sulaikydavo juodašimčius ir gabendavo juos į universitetą“¹²⁴.

Panašiai apybraižo apie Jurgį Savickį ypač atkreiptas dėmesys į žydų temą rašytojo kūryboje. Lietuvos žydai, sakoma straipsnyje, „turi gerbti ir aukso raištelį į savo istoriją įrašyti šio rašytojo vardą“, nes jis „labai šiltai, su retu giliai simpatizuojančio žmogaus jausmu“ aprašo Lietuvos žydų buitį¹²⁵. Per Vytauto Prano Bičiūno jubiliejų E. Škliras laikraštyje *Литовский вестник* taip pat pabrėžė lietuvių politiko ir literato domėjimąsi žydų kultūra, jo bendradarbiavimą su žydų leidiniais ir mokėjimą „subtiliai suvokti mistinį senovinių sinagogų grožį“¹²⁶.

¹²¹ *Рефес П. Суламифь в Новом Еврейском театре // Наше эхо, 1929, 7 ноября, № 202.*

¹²² *Рефес П. 5-летие существования еврейской студенческой корпорации Ветария, Торжественный акт // Тен рат, 1930, 12 января, № 254.*

¹²³ *Кац М. Литовские художники в Париже // Тен рат, 1929, 15 августа, № 132.*

¹²⁴ *Būtėnas J., Mackevičius M. Gyvenimas ir darbas // Mykolas Sleževičius / Rūkas A. Chicago, 1954, p. 18.*

¹²⁵ *Шкляр Е. Из литовской литературы. Юргис Савицкис // Эхо, 1928, 11 марта, № 59.*

¹²⁶ *Шкляр Е. 25-летие литературной работы В. Бичюнаса // Литовский вестник, 1935, 5 января, № 4.*

IŠVADOS

Tarpukario Lietuvoje ėjo nemažai periodinių leidinių rusų kalba, kurie stengėsi ap-
rėpti skirtingų tautybių auditoriją, tarp jų lietuvių ir žydų, atstovauti įvairių etni-
nių grupių interesams ir padėti joms suartėti. Sėkmingiausiai tai darė *Эхо* ir vėliau
Голос эхо. Rusakalbiai laikraščiai tapo vieta, kur susitiko lietuvių ir žydų kilmės
žurnalistai, rašytojai, visuomenės veikėjai. Šių leidinių skaitytojai turėjo galimybę
sekti Lietuvos politinio gyvenimo procesus ir lietuvių visuomeninio bei kultūrinio
gyvenimo kroniką. Straipsniai ir biografinės apybraižos fragmentiškai supažin-
dindavo su lietuvių tautos istorija, lietuvių kultūros ir literatūros istorija, iškiliais
tautinio atgimimo ir kultūros veikėjais, grožinių kūrinių vertimai – su lietuvių po-
ezijos ir prozos kūriniais, svarbiausiais, įtakingiausiais ar populiariausiais auto-
riais. Rusiška Lietuvos spauda buvo savotiška lietuvių ir žydų tarpininkė, svarbi
supažindinant rusakalbius žydus su lietuvių kultūra ir Lietuvos visuomenės, poli-
tikos, kultūros gyvenimu. Savo ruožtu lietuviai per šią spaudą buvo supažindina-
mi su žydų kultūra, specifiniais žydų bendruomenės interesais. Tie patys rusiški
laikraščiai nušviesdavo Lietuvos žydų kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą, įvairių
žydų organizacijų ir įstaigų veiklą, spausdindavo žydų grožinės literatūros verti-
mus. Palyginti su publikacijomis lietuviškomis temomis, apskritai žydų istorijos ir
specialiai Lietuvos žydų istorijos ir kultūros dalykai nagrinėtuose periodiniuose
leidiniuose buvo aktualizuojami fragmentiškiau ir daug rečiau. Dienraštis *Эхо*, iš
dalies ir kiti laikraščiai turėjo padėti Lietuvos rusakalbiams žydams susipažinti su
lietuvių kultūros praeitimi ir dabartimi. Poveikis lietuvių auditorijai turėjo būti
kur kas mažesnis ir siejamas su nedidele kūrybinės inteligentijos grupe, artima
lietuvių kilmės rusiškų laikraščių bendradarbiams.